

Н. А. Суходубова, Т. А. Матохина, У. Т. Уметов,
Б. И. Исланбекова, С. В. Новикова, К. Ж. Бакова

Толеранттуу окутуу чөйрөсү:

Мектептер үчүн колдонмо

Бишкек
2019

УДК 371
ББК 74.204
Т 52

КРнын Билим берүү жана илим министрлигине караштуу
«Педагогикалык билим берүү» багыты боюнча Окуу-усулдук бирикмесинин

чечими менен басууга сунуш кылынган

Рецензенттер:

Багдасарова Н. А., психол. илимд. канд., БААУнун психол. каф. доценти;
Марченко Л. Ю., КРнын билим берүү жана илим министринин кеңешчиси;
Никифорова Н. В., Бишкек ш. мэриясынын билим берүү башчысынын орун басары.

Суходубова Н. А., Матохина Т. А., Исланбекова Б. И., Новикова С. В., Уметов У. Т.

Т 52 ТОЛЕРАНТТУУ ОКУТУУ ЧӨЙРӨСҮ: мектептер үчүн колдонмо. – Б., 2019. – 86 б.
ISBN 978-9967-08-811-5

Бул колдонмодо психологиялык жактан коопсуз окутуу чөйрөсүн түзүүгө өбөлгө болгон гендердик теңчиликтин өлчөмдөрүн жана мугалимдердин жана окуучулардын зомбулуксуз жүрүм-турум практикаларын эске алуу менен толеранттуу, антидискриминациялык жүрүм-турум чөйрөсүндөгү компетенцияларды калыптандырууга багытталган иштеп чыгуулар берилген.

Колдонмодо мектептеги чыр-чатактарды төмөндөтүүгө кол кабыш кылган педагогикалык кеңештер жана сабактар үчүн иштеп чыгуулар көрсөтүлгөн, мугалимдер менен окуучуларда толеранттуулук ниетин калыптандыруу боюнча тренингдик көнүгүүлөрдүн жана педагогикалык методикалардын мисалдары камтылган. Окуу куралында көрсөтүлгөн сабактар сабактарда жана сабактан тышкары иштерде да өткөрүлүшү мүмкүн.

Колдонмо мектептердин директорлоруна, директорлордун тарбиялык иштер боюнча орун басарларына, мугалимдерге, класс жетекчилерге, жалпы билим берүүчү мекемелердин окуучуларына жана алардын ата-энелерине, жождордун студенттерине, мектепте билим берүү уюмдарынын кызматкерлерине арналган жана илимий-педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу системасында колдонулуусу мүмкүн.

Колдонмо Европа Биримдигинин каржылык колдоосу менен К. Аденауэр атындагы Фонддун жана КРнын Билим берүү жана илим министрлиги менен өнөктөштүктөгү «БИОМ» Экологиялык Кыймылы тарабынан реализацияланган «Кыргыз Республикасынын мектептеги коопсуз билим берүү чөйрөсүн каржылоонун механизмдерин өнүктүрүү» долбоорунун алкагында жарык көрдү.

Бул материал Европа Биримдигинин колдоосу менен басылып чыкты.
Материалдын мазмуну Европа Биримдигинин көз карашын билдирбейт.

Редактору В. А. Грибинюк
Техредактору Ж. О. Жолдошева
Корректору Э. К. Кыштобаева
Компьютердик калыпка салган А. С. Борисова

Басууга __. __. 2019-ж. кол коюлду.
Офсеттик басма. Офсеттик кагаз.
Форматы 200×250 мм. Ариби Segoe UI.
Нускасы 500. Буйрутма № 394.

Басма иштери ЖЧК «Аркус
басмасында» даярдалды
720016, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Самойленко көч., 7 В

«ST.art Ltd» ЖЧК
типографиясында басылды
720040, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Тыныстанов көч., 199-46

Мазмуну

Киришүү	5
1-бөлүм. Концептуалдык идеялар. Толеранттуулуктун принциптери	10
2-бөлүм. Мектептеги толеранттуу чөйрөнү куруу.....	15
Темасы: «Мектептеги толеранттуулук чөйрөсүн түзүү боюнча мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу»	21
Темасы: «Мектеп окуучуларында толеранттуулукту мектеп менен үй-бүлөнүн кызматташтыгы аркылуу тарбиялоо».....	22
Темасы: «Класс жетекчинин өспүрүмдүн толеранттуу аң-сезимге умтулуусун калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгү»	24
3-бөлүк. Толеранттуу окутуу чөйрөсүн куруу каражаттары.....	27
1. Сабак Көнүгүү «Биз кимбиз?»	27
2-сабак. Өспүрүмдөр үчүн толеранттуулук тренинги «Чыр-чатаксыз жашоо. Мындай мүмкүнбү?»	29
3-сабак. «Топмо топ» көнүгүүсү.....	30
4-сабак. «Толеранттуу болууга үйрөнөбүз».....	31
5-сабак. «Толеранттуу личносттун белгилери» көнүгүүсү.....	32
6-сабак. «Тартып бүтүр» көнүгүү-оюну.....	33
7-сабак. «Толеранттуулуктун эмблемасы» көнүгүүсү.....	34
8-сабак. «Толеранттуулуктун дарагы» көнүгүүсү.....	35
9-сабак. Өспүрүмдөр үчүн «Бири бирине карата толеранттуу мамилени калыптандыруу» мини-тренинг.....	37
10-сабак. «Мен – кайрылуумун» көнүгүүсү.....	40
11-сабак. «Маданий айсберг» көнүгүүсү.....	43
12-сабак. «Толеранттуулук деген эмне?» көнүгүүсү.....	46
4-бөлүк. Чыр-чатактардын профилактикалоо жана чыр-чатактуу кырдаалдарды тынч жол менен чечүү.....	51
1-тема. «Чыр-чатактагы жүрүм-турумдун стратегиясы».....	52
2-тема. «Чыр-чатактарды чечүүнүн түрлөрү».....	59

Б 430600000-19

ISBN 978-9967-08-811-5

УДК 371
ББК 74.204

© ЭД «БИОМ», 2019

3-тема «Ортомчусу жок сүйлөшүүлөр»	62
4-тема. «Ортомчунун жардамы менен сүйлөшүүлөр»	64
Тиркемелер	72
Түшүнүктүүлүктүн аппараты	78
Колдонулган адабияттардын тизмеси	80

Киришүү

Толеранттуулукту пассивдүүлүк менен да, макулдук же кайдыгерлик менен да чаташтырууга болбойт. Бул ар түрдүү адамдарга карата активдүү, оң жана жоопкерчиликтүү мамиле кылуу.

Кофи Аннан

Мектептеги билим берүүнүн деңгээлинде маанилүү милдеттердин бири болуп, окутуунун компетенттүү мамилеге негизделген жаңы мазмунун түзүү жана Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын комплекстүү модернизациялоо үчүн негизги шарттардын бири катары билим берүүнүн тийиштүү коопсуз шарттарын түзүү эсептелет. Жалпы билим берүүчү мектептерде коопсуз, толеранттуу жана көп маданияттуу билим берүү, ошондой эле гендердик теңчиликтин ченемин жана «билим берүү системасынын инклюзивдүүлүгүн» камсыз кылган чөйрөсүн түзүү зарылдыгы Кыргыз Республикасын 2017 - жылга Туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында, «Таза Коом» программасында жана Кыргыз Республикасын 2040-жылга чейин Туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында аныкталган. Бул документтердин алкагында өлкө жетекчилиги тарабынан Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүү багыты расмий түрдө жарыяланган.

Ар кандай окутуу процессинин, ар кандай мектептин көңүл борборунда жана анын өлчөгүчү болуп конкреттүү бала эсептелет жана ал үчүн мектепте психологиялык жактан коопсуз, толеранттуу окутуу чөйрөсүн калыптандыруу зарыл.

Толеранттуу, дискриминациялашпаган, көп маданияттуу, гендердик жактан сезимтал, коопсуз билим берүү чөйрөсүн калыптандыруу жана камсыз кылуу окуучулар, ата-энелер, мугалимдердин курамы, жергиликтүү бийлик органдары менен жана билим берүү мекемесиндеги коопсуздуктун татаал кепилдиктерин кароодо жарандык коомдун өкүлдөрү менен туруктуу иштөөнү талап кылат.

Аталган контекстте толеранттуулук окуучулардын, мугалимдердин жана ата-энелердин ортосундагы ынтымакка, өз ара сыйлашууга, ак ниеттүүлүккө негизделген мамилелерди өнүктүрүүдөн көрүнгөн билим берүү процессиндеги ар бир өз ара аракеттенген тараптардын өз ара жактыруучулугу жана активдүү

позициясы катары каралат. Башка адамдарга карата толеранттуу мамиле кылуу адамдын алар кандай болсо, ошол бойдон кабыл алууга даяр экенинен көрүнөт.

Жыйынтык катары психологиялык коопсуздук маданияты окутуу чөйрөсүнө тамыр жайышы керек жана окуу программаларында чагылдырылууга тийиш. Сергек, коопсуз жана толеранттуу чөйрөнүн иш көндүмдөрүнө үйрөнүүгө болот жана аларды практикалык колдонуу аркылуу, активдүү угуу, диалог, ортомчул жана чогуу үйрөнүү аркылуу жакшыртуу зарыл жана бул иш көндүмдөрү жакшыртылууга тийиш.

Бул иш көндүмдөрүнүн топтому боюнча окутуу балдарды жана чоң адамдарды универсалдуу баалуулуктарды жана укуктарды түшүнүү жана урматтоо аркылуу ушул топтомдор менен камсыз кылуу дегенди билдирет. Ал бардык деңгээлде –үй-бүлөнүн, мектептин, жумуш орду, жаңылыктарды укчу бөлмөлөр, ойноочу аянтчалар, жамааттардын, ошондой улуттун кызыкчылыгынын деңгээлинде катышууну талап кылат.

Мектептеги психологиялык коопсуздуктун негизи болуп кичи пейил, толеранттуу окутуу чөйрөсү саналат жана аны мугалимдердин да, окуучулардын да арасындагы белгилүү компетенцияларды калыптандырбай туруп курууга мүмкүн эмес. Кыргызстанда билим берүү натыйжаларынын, көп маданияттуу окутууну алдыга жылдыруунун алкагында толеранттуулукту өнүктүрүү менен байланышкан эл аралык нормалары ыңгайлаштырылган. Алардын өнүгүүсү лекциялардагы, семинарлардагы же классикалык сабактардагы салттуу окутуу шарттарында өнүктүрүүгө таптакыр мүмкүн болбогон шык жөндөмдү жана иш көндүмдөрүн калыптандыруу менен байланышкан. Бул натыйжалардын санына кирген компетенттүүлүктөрдү карап көрөлү.

Толеранттуулукту камсыз кылуучу компетентциялар

- **Сынчыл позиция**

Толеранттуулукту өнүктүрүүнүн эң маанилүү компетенттүүлүгү болуп сунушталган ар кандай маалыматка сынчыл көз менен караганды жана кырдаалды талдай билүү эсептелет. Бул компетенттүүлүктү түзүү үчүн студенттер жана окуучулар алардын түшүнүгүн камсыз кылуучу зарыл болгон түшүнүктөр, ошондой эле ар түрдүү концепцияларды талдоо ыкмалары менен тааныш болууга тийиш.

- **Рефлексивдүүлүк (четтөө)**

«Рефлексивдүүлүк» же «четтөө» түшүнүгү «өз чектеринен өзү чыгып кетүү» жана өзүнө четтен туруп кароо дегенди билдирет. Мисалы, биз корообузда тур-

ганда, тоого же үйдүн чатырына чыгып караганга салыштырганда, ал таптакыр башкача көрүнөт. Жакын жерден чоңдой болуп көрүнгөн нерсе алысыраактан баштагыдай чоң жана маанилүү болбой чыгышы ыктымал, тескерисинче, майда, маанисиз болуп сезилген нерсе, чынында маанилүү жана принципалдуу сезилиши мүмкүн. Так ушундан улам көп маданияттуу билим берүү процессинде өз ааламыңа башка адамдардын көзү менен караганды үйрөнүү керек. Бул жагынан алганда, рефлексивдүүлүк дистанциялашуу жана эмпатия менен байланыштуу, бирок кайсы бир мааниде «тескери эмпатия» болуп саналбайт, башкача айтканда, бизге өзүбүздү эмес, башкаларды түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Таанып билүү жаатынан алганда, четтөө бизге ошондой эле бардык адамдар эле биздин көз карашыбызды, биздин дүйнөбүздү жана жашоо образыбызды кабылдай бербесин жана натыйжа катары алар да өз кезегинде биз жөнүндө пикири болорун түшүнүүгө жардам берет. Биздин маданият туурасында башка адамдардын пикири да стереотиптүү жана жаңылыш болушу мүмкүн. Четтөөнү билген адамдын жүрүм-турумунда анын өз сөзүнө жана иштерине кыйла салмактуу, сынчыл көзөмөл жүргүзө билгени көрүнүп турат.

- **Эмпатия (кошо кейүү)**

«Эмпатия» кыргыз тилине «кошо кейүү, боор ооруу» деген мааниде которулат жана башка адамдын жандүйнөсүнө сүңгүп кирүү, кимдир бейтааныш бирөөнүн жандүйнөсүн «ичинен» көрө билүү дегенди билдирет. Мындай жөндөм өнүккөн эмоционалдуу чөйрөнү гана эмес, бардык бейтааныш жана күтүлбөгөн нерселерге карата болгон мамилени түшүнүрөт. Ал таанып-билүү компоненти менен тыгыз байланышкан, анткени «Сага таң калыштуу болуп көрүнгөн нерсе, башкалар үчүн таптакыр кадыресе көрүнүш болушу мүмкүн» деген тезис үчүн абдан маанилүү болгон аңдап билүүнү жана түшүнүүнү талап кылат. Эмпатия бизге башка адамдардын татаалдыгын жана бири бирине окшошпостугун түшүнүүгө жардам берет. Практика жүзүндө бул биз кайсы бир адамдар же окуялар жөнүндө дароо эле ой-пикир жарата койбой, адегенде аларды «ичинен» түшүнүү керек экенин билдирет. Мындай практикалык иш көндүмү ар кандай маданияттар аралык өз ара аракеттенүүнү олуттуу жакшыртат.

- **Айырмачылыктарды кабыл алуу**

Кээде бизге башкалар бизден ушунчалык айырмалангандай көрүнөт, аларга карата эмпатияны сезип, алардын тажрыйбасын өзүбүздүкү менен окшоштуруу таптакыр мүмкүн эместей туюлат. Бирок адамдардын бир да жамааты бири бири менен туруктуу байланышсыз жана өз ара аракетсиз аман калмак эмес.

Дал ушундан улам ар кандай айырмачылыктарды катар коюуга жана салыштырууга болот. Көп маданияттуу (маданияттар аралык) билим берүүнүн негизги максаттарынын бири болуп, айырмачылыктарды эпке келтирүүнүн ыкмаларын жана стратегиясын, алардын катышынын жана «ымалага келишин» өнүктүрүү эсептелет. Таанып-билүү стратегияларын колдонуу менен адам айырмачылыктарга карата позитивдүү эмоционалдык-баалуу мамилелерди иштеп чыгууга өтөт. Бул шексиз коммуникациялык практикадан да көрүнөт. Айырмачылыктарды алда канча ак көңүлдүүлүк жана натыйжалуулук менен кабыл алган адамдар бейтааныштар менен болгон мамиледе кандай шарттарда болбосун, өзүлөрүн ийкемдүү алып жүрө алышат.

- **Өзүн өзү аңдап билүү жана өзүнүн өзгөчөлүгүн көрсөтүү**

Мындай жөндөм рефлексивдүүлүк жана дистанциялаша билүү менен тыгыз байланышкан. Стереотиптер жана жаңылыш пикирлер башка маданияттарга гана карата эмес, өзүнүн маданиятына карата да болушу мүмкүн. Көп учурда адамдар өзүлөрүнүн эли туурасында кандайча айтышаарын (көп учурда тамаша иретинде) угууга болот. Мисалы: «Эмне дейсиз эми, биз ушундай майрамдаганды жакшы көргөн калкпыз!», же: «Бизде ушундай – таң эртеңден тура калып, үй жыйнап кирмей!», же болбосо: «Биздин балдардын улууларга болгон мамилеси таптакыр башка!», - дешет. Өздүк нормаларга жана өзгөчөлүктөргө көңүл буруу адамдар өзүнүн жакындарынын ичинде деле ар башка экенин, алар индивидуалдуулукка ээ экенин жана даяр жалпы мүнөздөмөлөргө көп учурда туура келбесин кыйла ачык көрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул адамга, ал өзү урматтагысы келген нормаларга жана салттарга карата тандоо жасаганга, ал эми кайсы эрежелерди эскирген жана натыйжасыз деп эсептөөгө да мүмкүнчүлүк берет. Мындан тышкары, бардык салттарды сокур ээрчий берүү эмес, өз маданиятына болгон урматтоо, аны түшүнүү башка маданияттарды урматтоого жана түшүнүүгө, алардын өкүлдөрү туш келген кыйынчылыктардын маңызын түшүнүүгө да мүмкүнчүлүк жаратат. Адамдын жүрүм-турумунда бул анын кайсы маданиятка таандык экенин, аны таңуулабай туруп көрсөтүүсүнөн жана башка адамдардын маданий өзгөчөлүктөрүн урматтоосунан көрүнөт.

- **Тилектештикке жана өз ара аракеттенүүгө ниеттенүү**

Шайкештүүлүктүн көптүк мүнөзүн түшүнүү жана сынчыл позицияны өнүктүрүү аң сезимдүү түрдө «топтолгон» же бириктирүүчү мүнөзгө ээ шайкештиктердин пайдасына тандоо жасаганга мүмкүнчүлүк берет. Эреже катары, ар кандай топтордун кызыкчылыктары же өзгөчөлүктөрү кесилишкенде, кара-

ма-каршылыктарды чечүү адамдардын кызыкчылыктары ажырап кетпей, дал келишкен социалдык жамааттын кыйла жогорку деңгээлинде жүрүшү ыктымал. Мисалы, бүткүл өлкөнүн жарандарынын кызыкчылыктары калктын айрым бөлүгүнүн кызыкчылыгын камтууга тийиш. Айрым өлкөлөрдүн кызыкчылыктары жана пайдасы глобалдуу деңгээлдеги - экологиялык, экономикалык жана социалдык жалпы көйгөйлөрдү чечүүгө карама-каршы келбөөсү керек. Ошондуктан айырмачылыктарды кабыл алуу жана ар кандай өз ара аракеттин бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарын эске алуу, бул айырмачылыктар менен кызыкчылыктар пайда болгон деңгээлге караганда, дайыма кыйла жогорку деңгээлде жана өндүрүмдүү. «Каптоочу» же бириктирүүчү шайкештикти тандоону көздөө толеранттуулук чөйрөсүндөгү билим берүүнүн эң маанилүү натыйжаларынын бири болуп эсептелет.

- **Талдоонун жана жүрүм-турум стратегиясын тандоонун иш көндүмдөрү**

Жогоруда аталган компетенттүүлүктөр, эгерде студенттерде же окуучуларда жүрүм-турумдун зарыл болгон көндүмдөрү жана өзүн өзү талдай билүүсү калыптанбаган болсо, тийиштүү деңгээлде көрүнбөйт. Мына ошондуктан көп маданияттуу билим берүүнүн кандай гана курсу болбосун, практикалык көнүгүүлөргө жана өз тажрыйбасын талдоо менен байланышкан ишмердүүлүккө багытталууга тийиш.

1-бөлүм. Концептуалдык идеялар. Толеранттуулуктун принциптери

Көрүнүү чөйрөсү боюнча толеранттуулук төмөнкү багыттарга бөлүнөт:

- **Саясий толеранттуулук** – башка саясий көз караштагы адамдарга карата чыдамдуулук, башка саясий позицияларды урматтай билүү, өзүнүн саясий багыттарына болгон укуктарды таануу.
- **Илимий толеранттуулук** – илимдеги башка көз караштарга чыдамдуулук, ар кандай теорияларга жана илимий мектептерге жол берүү.
- **Педагогикалык толеранттуулук** – өз балдарына, окуучуларга карата чыдамдуулук, алардын кемчиликтерин түшүнө жана кечире билүү.
- **Административдик толеранттуулук** – кысымы жок жана агрессиясыз башкаруу.

Азыркы учурдагы педагогикадагы, психологиядагы, социологиядагы толеранттуулук туурасындагы маселе кандайча чечмеленет болду экен?

Психологияда толеранттуулук – бул биологиялык же социалдык системанын бөтөнчөлүгү, башка системаны же анын элементтерин кабыл алуу деп эсептешет. Социологиядагы толеранттуулук – өзөгүндө өз тобунун уникалдуулугун түшүнүү жана өздүк этномаданий баалуулуктарга артыкчылык берүү жактан маданий багыт. Толеранттуулук принциптеринин ЮНЕСКО¹ тарабынан бекитилген Декларациясына ылайык, толеранттуулук – бул дүйнө жетишкендиктерине жетишүүгө мүмкүнчүлүк берген жана согуш маданиятын тынчтык маданиятына алмаштырууга кол кабыш кылган изги ниет. Бул биздин дүйнөнүн маданиятынын ар түрдүүлүгүн, жеке адамдын жөндөм шыгын көрсөтүүнүн формасын ырастоо жана таануу. Педагогикалык адабиятта – бул улуттар аралык мамилелердин маданиятын өнүктүрүү көйгөйүн чечүү.

Мисалы, Б. С. Гершунский толеранттуулуктун менталитети – толеранттуулуктун дүйнө таанымы – толеранттуу жүрүм-турум деген түшүнүктү киргизет. Улуттар аралык мамилелердин контекстиндеги толеранттуулук туурасындагы маселени алгачкы жолу академик, РИАнын Этнография жана антрополо-

гия институтунун директору В. А. Тишков көтөрүп чыккан жана улуттар аралык толеранттуулуктун зарылдыгын айткан. Анын аныктамасы боюнча толеранттуулук – бул дүйнө жана социалдык чөйрө, демек бул дүйнөгө карата болгон көз караштар да ар түрдүү жана кимдир бирөөнүн пайдасына карап бирдей боло албайт, болууга да мүмкүн эместигин болжолдогон жеке же коомдук мүнөздөмө. Ал толеранттуулук психологиялык (ички багыт жана личность менен коллективдин мамилеси) жана саясий (иш-аракет же аткарылган норма катары) деңгээлден көрүнөрүн аныктаган.

- **Психологиялык деңгээл:**

- а) ыктыярдуу жеке тандоо;
- б) тарбиялык маалымат аркылуу алынат;
- в) жеке турмуштук тажрыйба.

- **Саясий деңгээл:**

- а) атайын кийлигишпөөчүлүктүн активдүү позициясы;
- б) субъекттердеги ар кандай карама-каршылыктарга жана келишпөөчүлүккө өз ара чыдоого ыктыярдуу макулдук берүү.

Азыркы учурдагы ата мекендик педагогикада толеранттуулуктун эң эле так түшүндүрмөсү Б. З. Вульфовдун «Толеранттуулукту тарбиялоо: анын маңызы жана каражаттар» деп аталган китебинде адамдын (же топтун) башка менталитет, жашоо образы мүнөздүү болгон башка адамдар менен чогуу жашай ала турган жөндөмү катары берилген. Тарбиялоо процессин ал көз карашы же жүрүм-туруму башка адамдар, алардын жамааттары менен өз ара аракеттене турган мейкиндикти түзүү деп түшүнөт.

Учурдагы педагогика азыркы мезгилдеги реалдуулук окуучулардын улуттар аралык мамилелеринин маданиятын өнүктүрүүгө көңүл бурат, демек, этникалык толеранттуулук зарыл, башкача айтканда, личносттун башка этникалык топтордун баалуулуктарына, маданий өзгөчөлүктөрүнө карата ички түшүнүгүн, улуттар аралык байланыштарга даярдыгын кабыл алуу. Этникалык толеранттуулук улуттар аралык мамилелердеги басымдуулук кылган маданият болуп эсептелет. Окутуу процессинде башка этностордун өкүлдөрү менен конструктивдүү өз ара аракеттенүүгө шарттарды түзүү менен аны личносттун багыты катары өнүктүрүү керек.

Профессор Г. Д. Дмитриев өзүнүн «Көп маданияттуу билим берүү» деген китебинде окутуудагы толеранттуулуктун төмөнкү өнүгүү деңгээлдерин бөлүп көрсөткөн:

¹ http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml

I. Толеранттуулукка үйрөтүү. Окуучуда, мугалимде башка этностордун маданий өзгөчөлүктөрүнө карата чыдамдуулукту өнүктүрүү. Аларды баалоодо коомдо кабыл алынган стандарттардан оолактоосуна жол берүүгө даярдыкты калыптандыруу.

II. Башка маданиятты изилдөө жана колдоого алуу. Маданий плюрализмди түшүнүү жана кабыл алуу жолу менен башка этникалык топтун маданияты жөнүндө көбүрөөк билүү жана жакшыраак түшүнүү, башкача айтканда, мугалим менен окуучу көп маданияттуулуктун кийинки деңгээлине өтүшөт.

III. Маданий айырмачылыктарды урматтоо. Башка маданиятка жогорку бааны бере турган личносттун калыптанышы.

IV. Маданий айырмачылыктарды тастыктоо.

Көп маданияттуу билим берүүнүн жана маданий калыптануунун деңгээли – бул иштин процессинде мугалимдин жана окуучунун тастыктоосу. Бул стадияда аларга активдүү позициянын зарыл экенин түшүнүү пайда болот. Мындан толеранттуулукту калыптандыруунун эң эле натыйжалуу ыкмасы болуп, балдарда сынчыл кабылдоого жана пикир айта билүүгө, көз карандысыз ой жүгүртүүгө кол кабыш кылуучу тарбия эсептелет. Окуучулар чыдамдуулукту көрсөтүүгө үйрөнөбү – демек, адамдар кызыкчылыктары, абалы, сырткы көрүнүшү ар түрдүү экенин жана өзүнүн индивидуалдуулугун сактоо менен дүйнөдө жашоого укугу бар экенин моюнга алышат. Мында толеранттуу жана интолеранттуу личность туурасында сөз кылуу керек. Азыркы психологиялык адабиятта бул абдан эле шарттуу, анткени ар бир адам өзүнүн жашоосунда толеранттуу жана интолеранттуу иштерди жасайт. Бирок өзүн мындай же тигиндей алып жүрүүгө умтулуу туруктуу личносттук мүнөзгө айланышы мүмкүн. Психологияда төмөнкү мүнөздүү белгилер жана өзгөчөлүктөр каралган:

Өзүн өзү билүүсү. Толеранттуу адамдар өзүлөрүнө сын көз менен карашат, өзүлөрүнүн көйгөйлөрүн жана кемчиликтерин өзүлөрү териштиргенге умтулушат. Интолеранттуу адамдар башкаларга сын тагуу менен өзүлөрүн гана кыйынбыз деп эсептешет.

Сактануу. Толеранттуу адам өзүнө ишенет; баары колунан келерин билет. Бул толеранттуу личностту калыптандырууда маанилүү шарт. Өзүнүн социалдык чөйрөсүнөн жана өзүнөн чочулайт: баардык жактан коркунучту көрүп турат.

Жоопкерчилик. Толеранттуу адам жоопкерчиликти башкаларга оодара салбайт, өзүнүн кылган ишине өзү жооп берет. Интолеранттуу адам болуп жаткан окуялар ага көз каранды эмес деп эсептейт, демек, айланада болуп

жаткан окуялар боюнча өзүнөн жоопкерчиликти алып салат. Ал эч кимге жамандык кылбаса да, ага зыян келтирип турушат деп эсептейт.

Аныкталууга муктаждык. Толеранттуу адамдар ишке, чыгармачылыкка өзүлөрү умтулуп турушат; өз көйгөйлөрүн өзүлөрү чечишет. Интолеранттуу адамдар өзүлөрүн артка оолактатып турушат (ким кылса, ошо кылсын).

Эмпатияга жөндөмдүүлүк (башка адамдар жөнүндө туура ойлой билүү жөндөмү). Толеранттуу адам өзүн да интолеранттуу адамды да туура баалай алат. Интолеранттуу адам айланадагыларды өзүнүн образы боюнча жана өзүнө окшоштуруп баалайт.

Тамашакөйлүк. Толеранттуу адам өзүнүн үстүнөн өзү күлө алат. Интолеранттуу адам юмор сезиминен куржалак, түнт жана сабыры суз.

Авторитаризм. Толеранттуу адам демократиялык, эркин коомдо жашоону артык көрөт. Интолеранттуу адам ырайымсыз бийлиги бар, авторитардык коомдо жашагысы келет.

Демек, мындай тыянак чыгарууга болот: толеранттуулуктун жолу – бул өзүн жакшы билген, айлана-чөйрөдө өзүн ыңгайлуу сезген, башка адамдарды түшүнгөн, дайыма жардам колун сунганга даяр, башка маданияттарга, көз караштарга жана салттарга ак ниет мамиле жасаган адамдын жолу. Ал эми инварианттык жол – бул өзүн гана кыйын ойлогон, тарбиясы тайкы, социалдык чөйрөдө өзүн алып жүрө албаган, бийликти каалаган, башка маданияттарды, көз караштарды жана салттарды кабыл алууга каалоосу жок адамдын жолу.

Мында мугалимдин ролу абдан жогору. Мугалимдин колунан төмөнкүлөр келиши керек жана ал буга милдеттүү:

- тынчтык духунда тарбиялоого;
- ар бирөөнүн жөндөмүн таанууга жана ар бирөөнүн сезими менен позициясын таанууга;
- балдар үчүн үлгү болууга;
- уга билүүгө;
- жакындыктын эмоционалдык абалын колдоого;
- окуучулардагы өз ара жакындыкты өнүктүрүүгө;
- окуучуларга көйгөйлөрдү өз алдынча чечүүгө мүмкүнчүлүк берүүгө;
- иерархиялык катаал мамиледен качууга;
- авторитаризмдин көрүнүштөрүнө жол бербөөгө;
- биргелешкен ишти колдоого алууга.

Практикада ар кандай ыкмаларды колдонуу мугалимде окуучуларга карата гумандуу позициясынын болуусу шарт; мамилелердеги өз ара ишенимдин жогору болуусун, аларды кабыл алууну жана колдоону билиши керек. Ар кандай педагогикалык кырдаал жаңы ыкмаларды жаратат, мугалим болсо анын жеке стилине ылайык келген ыкмаларды колдонот.

2-бөлүм. Мектептеги толеранттуу чөйрөнү куруу

Өзгөрүлмө, татаал дүйнөдө коомчулуктун милдети – бул толеранттуу личностту тарбиялоо. Толеранттуулукка тарбиялоо өз кезегинде бардык социалдык институттардын, биринчи кезекте баланын калыптануусуна түздөн түз таасир эткен адамдардын негизги иши болууга тийиш. Социалдык институттардын бири катары мектеп балдардагы толеранттуулукту тарбиялоодо чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ. Бул мүмкүнчүлүктөр окуу процессинде да, окуудан тышкары ишмердүүлүктө да реализациялануусу мүмкүн. Балада мектеп жамаатында гана гумандуулуктун баалуулуктары жана толеранттуу жүрүм-турумга реалдуу даярдык калыптанууга тийиш.

Азыркы учурдагы өзүнүн социалдык-маданий өзгөчөлүгүн сактаган, башка маданияттарды түшүнүүгө умтулган, башка мадания этникалык жамааттарды сыйлаган, ар кайсы улуттардын, расалардын жана диндердин өкүлдөрү менен тынч жана ынтымак жашоону билген көп маданияттуу жана көп улуттуу чөйрөдө активдүү жаратмандык ишке даяр болгон адамды калыптандыруу мектептин башкы милдети катары аныкталган.

Толеранттуулуктун көйгөйүн тарбиялоо көйгөйүнө кошсо болот. Мамиле кылуу маданиятынын көйгөйү – мектептеги да, коомдогу да эң курч көйгөйлөрдүн бири. Биз баарыбыз ар кандай экенибизди жана башка адамды ал кандай болсо ошондой кабыл алуу керектигин эң жакшы түшүнгөнүбүз менен биз бардык эле учурларда өзүбүздү сыпайы жана адекваттуу алып жүрө албайбыз. Бири бирибизге карата чыдамдуу болгонубуз маанилүү, бул оңой иш эмес. «Кызматташтыктын педагогикасы» жана «толеранттуулук» – бул түшүнүктөр болбой туруп, заманбап мектепте кандайдыр бир өзгөрүүлөрдүн болушу мүмкүн эмес.

Толеранттуу личностту тарбиялоо татаал процесс жана ал баланы курчап турган бүткүл социалдык жашоо, коомчулук, үй-бүлөдөгү өз ара мамилелердин таасири астында, анын мүчөлөрүнүн башка адамдарга жана жалпысынан коомго карата калыптанып калган көз карашынын, куракташтары жана курчап турган адамдар менен мамиле кылуунун таасири астында ишке ашат. Аны максатка ылайыктуу кылуу үчүн мектепте уюштурулган педагогикалык ишмердүүлүк болуусу зарыл. Үй-бүлөлүк байланыштардын бузулуусу орун алып жаткан

бүгүнкү күндө улуу адамдар менен балдардын ортосундагы пикир келишпестикти, алардын өз ара мамилелериндеги чыр-чатактуу жагдайлардын жогору болуусун, көп окуучулар тушугуп жаткан боштукту мектеп педагогдорунун тарбиялануучулар менен алып барган толук кандуу иши толтура алат. Заманбап мектеп окуучусу адамзаттын бирдиктүүлүгүн, жер бетинде жашагандардын өз ара байланышын жана бири бирине көз каранды экенин кабыл алуусу жана түшүнүүсү керек, башка адамдардын укуктарын, үрп-адаттарын, көз карашын жана салттарын түшүнүү менен башка адамдардын укугуна зыян келтирбей жана кемсинтпей туруп, коомдун жашоосунда өз ордун табууга тийиш.

Окутуу менен маданияттын өз ара катышын көп маданияттуулук аспекти-синде карап чыгууга болот.

Көп маданияттуу окутуунун конкреттүү милдеттеринин ичинен Г. В. Палаткина төмөнкүлөрдү белгилеген:

- өз элинин маданиятын терең жана ар тараптуу билүү;
- маданияттардын көп түрдүүлүгү жөнүндө түшүнүктү калыптандыруу;
- адамзаттын өнүгүүсүнө кол кабыш кылган жана личносттун өзүн көрсөтүүсүнүн шарты катары кызмат кылган маданий айырмачылыктарга карата оң мамилени тарбиялоо;
- окуучулардын башка элдердин маданиятына интеграциялануусу үчүн шарттарды түзүү;
- ар кандай маданияттардын өкүлдөрү менен натыйжалуу өз ара мамиле түзүүнүн көндүмдөрүн жана шык жөндөмүн өнүктүрүү;
- окуучуларды тынчтыктын, чыдамдуулуктун духунда гумандуу улуттар аралык мамилелерге тарбиялоо;
- башка элдердин тарыхын жана маданиятын урматтоого тарбиялоо;
- личносттун башка маданияттардын элементтери менен өз ара аракеттенүүсүнүн негизи катары мультимаданий чөйрөнү түзүү;
- окуучуда личносттук маданий жактан өзүн аныктоону калыптандыруу.

Мультимаданий окутууда ар кандай көптөгөн маданияттар бар болгон кырдаалда адамдын ар кандай баалуулуктарга ыңгайлашуусу, ар кандай салттагы адамдар менен өз ара аракеттенүүсү, маданияттардын диалогдоруна багыты каралган.

Ар кандай жергиликтүү маданияттын жана адамдык маданияттын болушу жана өнүгүүсү үчүн жалпысынан оппозициянын жана жалпылоонун системасын курууга мүмкүнчүлүк берген татаал чөйрөнүн болушу талап кылынат. Бул татаал чөйрөдө маданиятты өнүктүрүүнүн ыкмасы болуп диалог саналат.

Буга байланыштуу, толеранттуулуктун феномендери өзгөчөлүктөр жана өздүк бөтөнчөлүктөр менен тыгыз байланышкан, анткени толеранттуулук жана интолеранттуулук мамилелердин тиби «биз -алар», «меники -башканыкы», «мен -сен» деген позициялардан байкалат.

Личносттун маданий толеранттуулугу субъекттин башка маданияттар менен үзүрлүү диалогдук өз ара аракетине жөндөмдүүлүгүн талап кылат.

Башка маданиятты кабыл алуу мүмкүнчүлүгү личносттун туруктуу маданий өзгөчөлүгүн, өзүн башка маданий салттарга карата жалпы адамзаттык маданиятты сактаган жана өнүктүргөн белгилүү маданий салттарды алып жүрүүчү катары билүүсүн талап кылат. Ошондуктан толеранттуу аң-сезимди калыптандыруу процессинин ийгилиги эң биринчиден, маданияттагы өзгөчөлүк кризисинен өтүү менен байланышкан. Идентификациялоо Э.Эриксон тарабынан белгилүү социалдык топтор менен окшоштуктун, өзүнө социалдык ролдордун системасын кабыл алууну натыйжасы катары түшүндүрүлөт.

Жаралуусу боюнча окшоштук социалдык болуп эсептелет, анткени ал бир адамдын башка адамдар менен өз ара байланышынын жана ал тарабынан иштелип чыккан тилдин социалдык өз ара аракети процессин өздөштүрүүнүн натыйжасында калыптанат. Окшоштуктун өзгөрүүсү жеке адамдын социалдык чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр менен да шартталган.

Е. О. Смирнова: «Башка маданиятты маданий эстеликтерде сакталып калган жогорку руханий баалуулуктар менен окшоштурбай туруп, жеке адамдын башка маданияттын баалуулугун аңдап билүүсүнө жетишүүгө мүмкүн эмес», - деп жазган.

Балдарды өзүнүн улутунун маданиятын баалап, түшүнүүгө жана башка элдердин маданиятын урматтоого үйрөтүү үчүн окуу-тарбия процессинин мазмунун өзгөртүү керек.

Е. М. Аджиеванын айтымында «Окуучуларды сабакта жана сабактан тышкары эркин сүйлөшүү учурда өз элинин жана башка элдердин маданияты менен, анын ичинде башка маданияттардын да балдары менен тааныштыруу алардын салттары, үрп-адаттары, диний ишенимдери, жашоосунун социалдык-тиричилик шарттары, дүйнө таанымы менен таанышууга мүмкүнчүлүк берет, жаш муунда дүйнөнү калыс кароону калыптандырууга кол кабыш кылат. Кеп өлкөнүн маданияттуу, билимдүү жарандарын тарбиялоо туурасында жүрүп жатат. Маданияттар аралык байлыкты билүү этномаданий өз ара байланыштардын, өз ара түшүнүшүүнүн, урматташуунун, балдардын кызыкчылыктарынын жана умтулууларын гармонизациялоону камсыз кылат».

Толеранттуулуктун духунда тарбиялоо «толеранттуулук» түшүнүгүнүн маанисин билүү менен гана чектелбейт. Ал балдарды башкаларга зыяны тийбеген жүрүм-турумдун, жооп кайтаруунун ыкмаларын үйрөтүүдө жатат. Балдар бул ыкмаларды башкаларга ошондой эле адамдардын ортосундагы мамилелерди калыптандырган коомдук механизмдерде өзүнүн ички ниети катары көрсөтпөөгө тийиш.

Аталган көйгөйлөрдү практика жүзүндө реализациялоо педагогдордон тийиштүү даярдыкты, алардын иштин жаңы ыкмаларын ж.б. өздөштүрүүсүн талап кылат. Педагогдун өзүнүн, анын ичинде, улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндө толеранттуулугун калыптандыруу негизги мааниге ээ.

Личносттун толеранттуу аң-сезимин өнүктүрүү максатындагы тарбиялык ишти уюштуруу жетишерлик түрдө татаал. Г. В. Безюлева, Г.М. Шеламова мектеп окуучусунун толеранттуулугун калыптандыруу мүмкүн болгон төмөнкү педагогикалык шарттарды белгилешкен:

- билим берүү мекемесинде бирдиктүү толеранттуулук мейкиндигин түзүү;
- билим берүү мекемелеринин жетекчилеринин, педагогдордун жана окуучулардын синергетикалык өз ара аракет аркылуу тең укуктуу диалогго даярдыгынан жана жөндөмдүүлүгүнөн турган толеранттуулукка умтулууну калыптандыруу;
- окутуунун жана тарбиялоонун окуучулардын толеранттуулугун өнүктүрүүнү активдештире турган ыкмаларын вариативдүү пайдалануу;
- педагогикалык кызматкерлердин психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүгүн жогорулатуучу программаларды реализациялоо;
- окуучулардын толеранттуулук маселеси боюнча маалыматтуулугун жогорулатуу максатында окутуп үйрөтүүнү уюштуруу;
- окутуу жана тарбиялоо процессинде жана окуудан тышкаркы мезгилде коммуникативдүү толеранттуулуктун көндүмдөрү ишке ашырыла турган жана толеранттуулук сапаттарын ийгиликтүү өнүктүрө турган педагогдордун жана окуучулардын личносттук –багытталган өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу.

Мектеп коомду бириктирүү, өлкөдөгү бирдиктүү соцмаданий мейкиндикти сактап калуу үчүн, личносттун укуктарынын артыкчылыктарынын, улуттук маданияттардын, ар кандай конфессиялардын, социалдык теңсиздиктин башатындагы социалдык чыр-чатактардагы этноулуттук чыңалуудан арылуу үчүн өз потенциалын пайдалануусу керек.

Окутуу мейкиндигинин мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп, анын билим берүүнүн катышуучуларына өз алдынча билим алуусуна айлана-чөйрө менен маалымат

алышуудан көрүнгөн маалыматтык камсыздоону калыс сунуштаганы саналат. Мындан маалымат алмашуу төрт багыт боюнча ишке ашырылат жана ал толеранттуу чөйрөнү курууда эске алынууга тийиш.

- билим берүүнүн катышуучуларынын укуктары жана милдеттери чагылдырылган, алардын жашап иштөө шарттары регламенттештирилген мыйзамдардын топтому, башка мыйзамдык документтер тарабынан берилген нормативдүү-регламенттештирүүчү багыт;
- билим берүү доктриналары же билим берүүнү өнүктүрүү программалары тарабынан берилген, билим берүүнүн перспективасын узак мезгилге аныктаган перспектива көрсөтүүчү багыт;
- маалымат алмашуу үчүн шарттарды түзгөн, реалдуу дүйнө жана адамдын андагы ролу жөнүндө атайын тандалып алынган, билим берүүнүн катышуучуларынын ортосундагы алмашууга спецификалык каражат катары кызмат өтөгөн коммуникативдик-маалыматтык багыт;
- билим берүүнүн катышуучуларын өзүлөрүнүн милдеттерин аткарууга гана эмес, таанып билүү жана башка руханий муктаждыктарды камсыздоого түрткөн иштиктүү – стимулдаштыруучу багыт.

Заманбап мектептеги методикалык иш – бул илимдин жана техниканын, алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын жана окутуп-тарбиялоо процессин конкреттүү анализдөөнүн алдыңкы тажрыйбаларына негизделген, ар бир мугалимдин жана тарбиячынын квалификациясын жана кесиптик чеберчилигин жогорулатууга, жалпы мектептин педагогикалык коллективинин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө жана жогорулатууга, ошондой эле окуучулардын процессин жакшыртууга, билим берүүнүн оптималдуу деңгээлине жетишүүгө, мектеп окуучуларын тарбиялоого жана өнүктүрүүгө багытталган өз ара чаралардын, иш-аракеттердин жана иш-чаралардын системасы. Ошондуктан окуучулардын да, педагогикалык коллективдин да потенциалы реализациялана турган, социалдык жана личносттук талаптарга толугу менен шайкеш келген билим берүү чөйрөсүн түзүү милдети турат.

Мектептеги методикалык иш – педагогикалык кадрларга тынымсыз билим берүүнүн бирдиктүү системасынын, алардын кесиптик квалификациясын жогорулатуу системасынын ажырагыс бөлүгү. Мектептеги методикалык ишти пландаштыруу идеологиялык негизи бирдиктүү методикалык тема болгон системалык мамилени талап кылат. Толеранттуу – ак ниет чөйрөнү куруу боюнча мектептин үч жылга эсептелген методикалык темасын анын максаттары

жана милдеттери менен мисал катары келтиребиз: «Толеранттуулукка умтулууну калыптандыруу – мектептин ийгиликтүү өнүгүүсүнүн кепилдиги».

Методикалык теманы реализациялоонун жакынкы мезгилге карата максаты жана милдеттери:

- Мектепте толеранттуулуктун духун түптөө, ага коомдун маанилүү баалуулугу катары мамиле кылууну калыптандыруу.
- Педагогикалык кадрларды окутуу жана өстүрүү.
- Толук кандуу билим алуунун, окуучулардын жөндөмүн, мүмкүнчүлүгүн, кызыкчылыктарын эске алган ар кандай багыттарын камсыз кылуу.

Милдеттери:

- Кылдат жана жоопкерчиликтүү, башка маданияттарды кабыл алууга ачык, эркиндикти баалаган, адамдык абийирди жана индивидуалдуулукту урматтаган жарандарды тарбиялоо үчүн мектеп окуучуларында толеранттуу личносттун мүнөзүн өнүктүрүү;
- Толеранттуулуктун эң маанилүү принциптерин түшүнүү жөндөмүн өнүктүрүү жана аларды күндөлүк турмушта пайдалануу;
- Чыр-чатактардын алдын алуу жөндөмүн өнүктүрүү жана аларды күч колдонууну талап кылбаган каражаттар менен жөнгө салуу;
- Билим берүү процессинде толеранттуулуктун мектебин өнүктүрүү боюнча иштин жаңы методикаларын жана формаларын киргизүү.

Иштин негизги багыттары:

- Мектеп окуучусунун коомдун эркин жана жоопкерчиликтүү жараны болуусуна жетишүүсү үчүн шарттарды түзүү, личносттун социалдашуусуна, анын социумга кирүүсүнө жана ыкчам социалдык өзгөрүүлөргө карата ийгиликтүү адаптациялануусуна кол кабыш кылуу.
- Базалык предметтердин программаларында толеранттуулук маселелерин белгилөө.
- Личносттук-багытталган окутууда жана тарбиялоодо окуучуларга дүйнө маданияттарын кабылдоого кол кабыш кыла турган социалдык жана психологиялык атмосфераны түзүү максатында психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүү.
- Кошумча билим берүүнүн блогун жарандык-патриоттук жана руханий-адептик багыттагы бирикмелер менен кеңейтүү.

Күтүлгөн натыйжа:

- Руханий баалуулуктардын маанисин жогорулатуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү.
- Окуучулардын толеранттуулук аң-сезимин калыптандырууга кол кабыш кыла турган билим берүү чөйрөсүн түзүү жана өнүктүрүү.
- Толеранттуулук маселелери боюнча илимий-методикалык иштеп чыгуулардын банкын түзүү.

Программаны реализациялоонун катышуучулары: мектептин педагогикалык коллективи.

Методикалык теманы реализациялоо 3 жылга эсептелген жана 3 этап менен ишке ашырылат.

Ар бир жылдын өзүнүн темасы бар жана педагогикалык кеңешмелердин тематикасы ага ылайык аныкталат (№2 тиркеме).

Биринчи кадам: багыттоочу - мотивациялык

Максаты: коллективде оң маанай жаратуу үчүн аны негизги милдеттер менен тааныштыруу (тиркемедеги сурамжылоонун негизинде).

Реализациялоонун аталган этабында төмөнкү иштерди жүргүзүү зарыл: «Толеранттуу окутуу чөйрөсү» деген тема боюнча адабияттарды окуп үйрөнүү максатында методикалык кеңештин жана методикалык бирикмелердин жыйналыштарын өткөрүү.

- Мектептин жаңы методикалык темасына ылайык, өз алдынча билим алуунун жекече темаларын иштеп чыгуу.
- Бирдиктүү жаңы методикалык теманы эске алуу менен методикалык бирикмелердин иш пландарын коррективкалап чыгуу.
- Педагогдордун окутуудагы жана тарбиялоодогу толеранттуулукка багыттоолорун реализациялоого кесиптик жана психологиялык жактан даярдыгын диагностикалоо.
- Педагогикалык идеялардын фестивалын өткөрүү.
- Практикалык иштер (ачык сабактар жана иш-чаралар, чеберчилик сабактары, семинарларга, конкурстарга, конференцияларга катышуу).
- Маалыматтык стендди даярдоо.

Темасы: «Мектептеги толеранттуулук чөйрөсүн түзүү боюнча мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу»

Максаты:

1. Аталган багыт боюнча мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн шарттарды түзүү.

2. Билим берүүнүн личносттук багытын салттуу методикалар аркылуу жакшыртуу жана жаңы педагогикалык технологияларды өнүктүрүү.

3. Педагогдордун жана окуучулардын потенциалын өнүктүрүү.

Милдеттери:

1. Педагогикалык процесстин катышуучуларынын чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын анализдеп чыгуу.

2. Толеранттуулук маселелери боюнча семинар-практикумдардын ишин уюштуруу.

3. Мугалимдердин өз ара окуп үйрөнүүсүн ишке ашыруу.

4. Өз алдынча билим алууну жана мугалимдердин чыгармачылык изденүүлөрүн стимулдаштыруу.

5. Билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун оптималдуу методикаларын тандоо.

6. Окутуу процессинде окуучуларда өздүк анализдин жана өздүк көзөмөлдүн көндүмдөрүн калыптандыруу.

Экинчи кадам: реализациялоо

Максаты: бардык окуучулар үчүн окутуунун жалпы, бирдиктүү максаты болгон жаңы технологияларды киргизүү үчүн шарттарды камсыз кылуу.

Реализациялоонун бул этабында төмөнкү иштерди жүргүзүү зарыл:

- «Толеранттуулукка умтулууну калыптандыруу – мектептин ийгиликтүү өнүгүүсүнүн кепилдиги» темасы боюнча методикалык кутучаны түзүү.

- Практикалык иштер (ачык сабактар жана иш-чаралар, чеберчилик сабактары, семинарларга, конкурстарга, конференцияларга катышуу).

- Педагогикалык идеялардын фестивалын өткөрүү.

- Педагогдордун эксперименталдык-изилдөө ишмердүүлүгү.

- Методикалык теманы иш тажрыйбасында реализациялоонун жолдорун жана жаңы мамилелерди киргизүүнү изилдөө жана диагностикалоо.

- Мектептин мугалимдери тарабынан жаңы педагогикалык технологияларды пайдалануунун картасын түзүү.

- Билим берүү процессине толеранттуулукка умтулууну киргизүү.

Темасы: «Мектеп окуучуларында толеранттуулукту мектеп менен үй-бүлөнүн кызматташтыгы аркылуу тарбиялоо»

Максаты: үй-бүлөнүн жана мектептин өсүп келаткан муунда адамдар, топтор менен алардын улутуна, социалдык, диний таандуулугуна, көз караштары-

на, дүйнө таанымына, ой жүгүртүү жана жүрүм-турум стилдерине карабай конструктивдүү өз ара аракеттенүүгө муктаждыкка жана даяр болууга тарбиялоо боюнча биргелешкен ишинин мазмунун жаңылоо.

Милдеттери:

1. окуучулардын личностун калыптандырууда мектептин структураларынын жана ата-энелердин өз ара аракети.

2. ар кандай формадагы зомбулукка жана агрессияга терс мамилени калыптандыруу.

3. улуттар аралык жана диндер аралык өз ара аракетке умтулуу жөндөмүн өнүктүрүү.

4. үй-бүлөнүн шарттарында окуучулардын өз алдынчалуулугун өнүктүрүү.

5. өзүнө, адамдарга жана алардын маданиятына карата урматтоону жана таанууну калыптандыруу.

6. толеранттуу мамиле кылуу, социумдун өкүлдөрүнө алардын таандуулугуна жана дүйнө таанымына карабай конструктивдүү өз ара аракеттенүү жөндөмүн өнүктүрүү.

7. толеранттуулуктун чектерин аныктай билүү жөндөмүн калыптандыруу.

8. үй-бүлө менен мектептин окуучунун билимдүүлүгүнүн жана тарбиялуулугунун сапатын өнүктүрүүнү башкаруу боюнча биргелешкен ишинин мазмунун жаңылоо.

Үчүнчү кадам: аяктоочу, чыгармачыл

Максаты: мектепте толеранттуу чөйрөнүн натыйжалуу модели бар бүтүн билим берүү жана тарбиялоо системасын түзүү; жыйынтык чыгаруу жана мектептин кийинки өнүгүү мезгилине карата ишти пландаштыруу.

Акыркы этапта төмөнкү иштерди жүргүзүү зарыл:

- Мектептин методикалык темасын реализациялоо боюнча иш тажрыйбасын презентациялоо (ачык сабактар, чеберчилик сабактары, чыгармачылык отчеттор).

- Мектептин педагогдору тарабынан педагогикалык ишмердүүлүккө өздүк анализ жасоо.

- Окуучуларды окутууда жана тарбиялоодо толеранттуулукка умтулууну реализациялоо позициясынан окуу-тарбиялык процессине мониторинг жүргүзүү.

- Чыгармачылык менен иштеген педагогдордун педагогикалык оң тажрыйбасын изилдөө жана жайылтуу.

- Педагогдордун кесиптик чеберчилигинин деңгээлин баалоо.
- Класс жетекчилердин, предметтик мугалимдердин иш тажрыйбасынан материалдарды жыйнап чогултуу (педагогикалык жана методикалык адабияттын картотекасы; өз алдынча билим алуу пландарынын үлгүлөрү жана ачык иш-чаралардын иштелип чыккан конспектилери). Чогултулган материал методикалык кабинеттин мазмуну болуп саналат.

- Кийинки өнүгүү перспективаларын аныктоо.

Темасы: «Класс жетекчинин өспүрүмдүн толеранттуу аң-сезимге умтулуусун калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгү»
(мектептин методикалык тема боюнча ишинин натыйжалуулугу)

Максаты: мектеп жамаатында толеранттуулук маданиятын калыптандыруу.

Милдеттери:

1. Толеранттуулукту окуу материалына акценттештирүү; окуучулар тарабынан толеранттуулук жөнүндөгү билимди коомдук мамилелердин жыйынды контекстинде алуу, анын коомду өзүн өзү сактап калуусун жана позитивдүү өнүгүүсүн камсыз кылуучу баалуулуктардын системасындагы орду.

2. Окутуу стандарттарынын алкагындагы окутуу практикасына толеранттуулуктун базалык баалуулуктарын киргизүү.

3. Практикага толеранттуулуктун деңгээлин ченөө методикаларын киргизүүнү методикалык жактан камсыз кылуу.

4. Окуучуларда кызматташтык маданиятын, сабак учурунда жана андын тышкары чогуу чыгармачылык менен алектенүүсүн калыптандыруу, окуучулардын коммуникативдүүлүк маданиятын жогорулатуу.

5. Окуучунун күндөлүк жүрүм-турумундагы, алардын чыгармачыл иштериндеги жана жүрүм-турум стратегиясындагы толеранттуу көндүмдөрдү өнүктүрүү.

6. Толеранттуу баалуулуктарды педагогдун жана окуучунун личносттук деңгээлинде бекитүү.

**Толеранттуу окутуу чөйрөсү бар мектеп бүтүрүүчүсүнүн
болжолдонгон модели.**

Өнүктүрүү программасын аяктоонун натыйжасында окуучулар төмөнкүлөрдү билүүгө/түшүнүүгө тийиш:

- адамдын социалдык сапаттарын, анын коомдук мамилелердеги ордун;

- стереотиптердин жана көнүмүш ой жүгүртүүлөрдүн келип чыгуу механизмдери, алардын чыдамсыздыктын пайда болуусундагы ролу;

- расизмге, ксенофобияга, улутчулдукка, фашизмге каршы негизги аргументтер;

- чыдамсыздыкка, зомбулукка жана экстремизмге каршы туруудагы дүйнөлүк тажрыйба;

- чыдамсыздыкка каршы туруунун зомбулуксуз формасы катары жарандык акцияларды уюштуруунун принциптери;

- чыр-чатактардан чыгып кетүүнүн негизги жолдору;

- коомдогу толеранттуулук баалуулуктарын калыптандырууда укуктун ролу;

- толеранттуулуктун баалуулуктардын негизи болуп саналган баарына бирдей негизги, жалпы укуктар жана эркиндиктер;

- буюмдардагы, жаныбарлардагы, адамдардагы «окшоштуктар жана айырмачылыктардын» түшүнүгү: сапаттардагы, пикирлердеги, мүмкүнчүлүктөрдөгү «бирдейлик жана ар түрдүүлүк»;

- көп маданияттуу дүйнө түшүнүгү;

- ак көңүлдүүлүк, кайрымдуулук, алсыздарга каралашуу, өз ара урматташуу түшүнүктөрү;

- дүйнө маданияты жана зомбулуксуздук түшүнүгү;

- баланын жана адам укуктары жөнүндөгү Конвенциянын негизги жоболору.

Билүү керек:

- чыдамдуулукту жана толеранттуулукту айырмалоону;

- рефлексиялоону, бир нерсени менен айырмаланган башка адамдар менен өз ара мамиледе келип чыгуучу өз сезимдерин көзөмөлдөөнү;

- өзүнүн жүрүм-турумундагы, башка адамдардын жүрүм-турумундагы, ЖМК тарабынан айтылган маалыматтардагы стереотиптерди жана көнүмүш ой жүгүртүүлөрдү таанып билүүнү;

- чыр-чатактуу кырдаалдардан чыгып кетүүнүн конструктивдүү жолдорун издөөнү;

- өзүнүн жарандык позициясын коргоону, дүйнө таанымдык көз караштарды түзгөндү;

- «көрүүнү жана байкоону», «тыңшаганды жана укканды», башкалардын сага окшош болгусу келген укуктун кабыл алууну;

- бири бири менен эсептешкенди жана өзүнүн индивидуалдуулугун жоготпой туруп коллективде иштегенди;

- биргелешкен чыгармачылыкка жана авторитардык стилге караганда шериктештикти артык көргөндү;
- расалык, этникалык жана башка кемсинтүүлөргө, кимдир бирөөлөрдүн укуктарын тебелөөгө, чыдамсыздыкка жол берилбестигин.

3-бөлүк. Толеранттуу окутуу чөйрөсүн куруу каражаттары

Бул глава толеранттуу –ак ниет окутуу чөйрөсүн куруу боюнча практикалык материалдарды камтыйт.

1. Сабак Көнүгүү «Биз кимбиз?»

Максаты:

- катышуучулар бири бири туурасында көбүрөөк билишет жана топтун ичиндеги түркүн көпчүлүк менен таанышуу тажрыйбасына ээ болушат;
- катышуучулар өзүнүн личностунун көп жактуу окшоштуктарын «баштан өткөрүшөт».

Сабак өтүү убактысы: 20 мүнөт.

Сабакты өтүүнүн методикасы:

Мугалим катышуучуларды катар турууну сунуштайт жана: «Балким, силердин ар бириңер өзүңөр жана бири бириңер туурасында көбүрөөк билгиңер келсе керек. Мен силерге суроолорду берем, эгерде ким «ООБА» деп жооп берсе, бир кадам алдыга чыгууңарды өтүнөм. Эгерде «ЖОК» деп жооп бергендер болсо артка бир кадам жасайт. Эгерде олку-солку болсоңор, анда ордуңарда кала бергиле. Мен суроолорду бергениме жараша силерден эки жакты карап, эмнени көрүп жатканыңарды белгилеп тургула. Көнүгүү учурунда сүйлөшкөнгө, күлгөнгө, башкаларга суроого жооп берүү боюнча чечим кабыл алууга тоскоолдук кылууга ТЫЮУ салынат. (Мугалим көнүгүү учурунда катышуучулар эки жакты карап, эмне көрүп жатканын баалоосу үчүн суроолордун ортосунда убакыт калтырат).

Топко берилүүчү суроолор:

1. Силерге эртең мененки тамак жактыбы?
2. Сиз азыр жараны болуп эсептелген өлкөдө туулгансызбы?
3. Сиздин үй-бүлөңүз башка өлкөгө көчүп кетүү чечимин кабыл алды беле?
4. Сиздин ата-энеңиз же чоң ата, чоң энелериңиз башка өлкөдөн келишкенби?
5. Сиз кыргызча сүйлөйсүзбү?
6. Сиз англисче/орусча сүйлөйсүзбү?

7. Экиден ашуун тил билесизби?
8. Бул жакка жетиш үчүн бир сааттан ашуун кеттиби?
9. Сиздин тегиңиз аралашпы: эки же бир нече этникалык топтонсузбу?
10. Сиздин үй-бүлөңүздө аракеттер же баңгибаздар барбы?
11. Сиздин агаңыз/иниңиз же эгиз карындашыңыз/эжеңиз барбы?
12. Сиз үй-бүлөдө мектепке биринчи болуп барган адамсызбы?
13. Ушул түндө сиз сегиз сааттан ашык уктадыңызбы?
14. Сиздин атаңыз да, энеңиз да барбы?
15. Сиздин үй-бүлөдө мүмкүнчүлүгү чектелген тууганыңыз барбы?
16. Өзүңүздү оптимистмин деп эсептейсизби?
17. Сиз жакшы бийлейсизби?
18. Сиз жакшы окуйсузбу?
19. Сиз жакшы аңгемечисизби?
20. Өзүңүздү тартынчаакмын деп эсептейсизби?
21. Сиз сүйүп калгансызбы?
22. Өзүңүздү кайсы бир мааниде азчылыкмын деп эсептейсизби?

Көңүл бургула! Бул көнүгүү тобокелчиликтин жогорку даражасына таандык! Аны мугалимдин өзү өткөргөнү жакшы. Бул көнүгүүдө көзгө жаш келтирген же жооп берүүнү каалабаган айрым суроолор бар. Мугалим катышуучуларды, эгерде ал даяр болбосо, ачык болууга МАЖБУРЛАБАШЫ КЕРЕК, башкалар тарабынан кимдир бирөөнү шылдыңга алууга ЖОЛ БЕРБЕШИ КЕРЕК. Көнүгүү аткарылып жатканда мугалим бардык телефондорду, анын ичинде өзүңүкүндө өчүрүп коюуну суранат Бул туурасында ал көнүгүүнү аткарганга чейин айтууга тийиш. Окуучуларды көнүгүүгө олуттуу мамиле кылууга даярдоо зарыл. Мугалим бул көнүгүү учурунда абдан олуттуу болууга тийиш, бул убакта фото же видео тартууга болбойт.

Көнүгүүнү аяктагандан кийин мугалим баарына тегеректей отурууну сунуштайт да, төмөнкү суроолорго таянуу менен чакан дискуссияны (рефлексияны) уюштурат:

- Силер суроолордун берилгенине жараша эмнелерди байкадыңар жана катышуучулар бөлмөдө кандайча басып жүрүштү?
- Аныкталган айырмачылыктар силерде кандай суроолорду туудурду? Байкалган окшоштуктар силерде кандай таасир жаратты?
- Бул көнүгүү эмне туурасында ойлонууга мажбурлайт?

Адам катары биз бири бирибизден айырмаланганга караганда көбүрөөк окшош экенибизди түшүнүү маанилүү. Бирок айырмачылыктар (аны кээде биз байкабай да калабыз) көп учурда бизди эки жакка бөлүп турат. Бул бир топтун кандайдыр бир көз карашын экинчи топ колдоого албайт дегенди билдирет. Мындай нерсе кандайдыр бир маселе боюнча жалпы чечимге келүү зарылдыгын билдирет жана ал бардык топтордун кызыкчылыктарын эске алышы керек.

2-сабак. Өспүрүмдөр үчүн толеранттуулук тренинги

«Чыр-чатаксыз жашоо. Мындай мүмкүнбү?»

Максаты: өспүрүмдөргө чыр – чатактуу кырдаалдарды зомбулук колдонбой туруп чечүүнүн ыкмаларын үйрөтүү.

Милдеттери:

- өспүрүмдөрдү чыр-чатактардын түрлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору менен тааныштыруу;
- «личносттор аралык мейкиндик» түшүнүгүн жеткирүү;
- чыр-чатактуу кырдаалдарды талдай билүүгө жана аларды чечүүнүн ыкмаларын аныктай билүүгө үйрөтүү.

Иш-чаранын жүрүшү:

Педагог өспүрүмдөрдү «чыр-чатак» түшүнүгү, алардын түрлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору менен тааныштырат (экранда слайддар же таратылуучу материалдар).

Топтордогу иш. Бардык катышуучулар эки топко бөлүнүшөт. Талкуу жолу менен топтор, алардын пикиринде эң эле ачык делинген жана турмушта кезиккен чыр-чатактуу кырдаалды тандап алышат. Аны баяндап, чыр-чатакты чечүүнүн аракеттерин же ыкмасын табууга аракеттенишет. Биринчи топ топтор аралык чыр-чатактуу кырдаалды сунуштаса, экинчи топ – личносттор аралык чыр-чатакты сунуштайт.

Топто талкуулоо үчүн суроолор:

1. Чырдын себеби эмнеде?
2. Катышуучулар кимдер?
3. Чатактын дагы башка себептери барбы? Алардын ага кандай тиешеси бар?
4. Чатакты сунушталган ыкмага ылайык тынч жол менен чечкиле (экранда «Чыр-чатакты чечүүнүн аракеттери» слайды). Андан ары ар бир топ чатакты чечүү боюнча өзүнүн чечимин сунуштайт.

3-сабак. «Топмо топ» көнүгүүсү

Катышуучулар эки топко бөлүнүп, үч метр аралыкта бетме бет тизилип турушат. Бардык катышуучулар көздөрүн жуумп турушат. Алып баруучунун командасы боюнча бир катар экинчи катарды көздөй жылат. Мында ар бир катышуучу өзүнүн тушундагы жубун көздөй жылат. Ордунда турган катардын катышуучусу өзүнө жакындап келаткан адамды көрүп тынчсызданууну сезгенде ал «Токто!» деши керек. Андан кийин катарлар орун алмашат. Андан соң талкуу уюштурулат. Кандай сезимде болдуңар? Өнөктөш жакындап келатканда өзүңөрдү кандай сездиңер, тынчсыздануу эмнеден келип чыкты? Ушул суроолорго жооп берилет.

Теориялык блок.

Дискомфорт жаратпай туруп мамиле кылуу үчүн личносттун мейкиндигин урматтоо керек жана личносттор аралык мейкиндиктин типтерин билүү керек. Бүгүнкү күндө личносттор аралык мейкиндиктин төмөнкү классификациясын жалпы кабыл алынган деп атоого болот:

- 0,5 метрге чейин – интимдик аралык, интимдик мамилелерге ылайык келет (спорт, балет).
- 0,5 метрден 1,2 метрге чейин – личносттор аралык мейкиндик (бири бирине тийишип тийшпеген достордун сүйлөшүүсү).
- 1,2 метрден 3,7 метрге чейин – формалдуу эмес, социалдык жана иштик-түү сүйлөшүүлөр (жогорку чеги кыйла формалдуу талаптарга шайкеш келет).
- 3,7 метр жана андын көп – ачык аралык.

Туура тандалган дистанция андан аркы мамилеге тон берет. Личносттор аралык мейкиндик визуалдык (сырткы) байланыштардын жыштыгына жана узактыгына таасир этет. Адамдар канчалык жакын турган сайын, алардын ортосундагы көз караш ошончолук сейрек жана кыска. Алысыраак турганда алар бири бирине көбүрөөк тиктейт жана сүйлөшүүдөгү көңүл бурууну колдоо үчүн белги-ишараларды колдонушат.

Рефлексия (талкуу).

Эмне жакты? Эмне жаңы болду? Биздин толеранттуулук жана чыр-чатактарды чечүүнүн ыкмалары туурасындагы сүйлөшүүбүз кандайча байланышкан? Алынган билимди өзүңүздүн жашооңузда колдоносузбу?

4 -сабак. «Толеранттуу болууга үйрөнөбүз»

Сабактын узактыгы: биргелешкен чыгармачылык иште өспүрүмдөрдүн эмоционалдык-коммуникативдүүлүк маданиятын өнүктүрүү.

Милдеттери:

- Биргелешкен өндүрүмдүү чыгармачылык ишти уюштуруу жана бири бири менен мамиле кылуу үчүн психологиялык жактан ыңгайлуу шарттарды түзүп берүү.
- Топто иштөөнүн шарттарында өспүрүмдөрдөгү толеранттуулукту өнүктүрүү.
- Бири бирине карата толеранттуу мамиле кылууну калыптандыруу, коммуникативдүү жөндөмдүүлүктү, сүйлөө жана жүрүм-турум маданиятын өнүктүрүү.
- Личносттор аралык өз ара аракеттенүү шарттарында өспүрүмдөрдөгү өз сезимдерин, сар-санаасын жана өзүн жөнгө салууну эмоционалдык жактан аңдап билүүнүн негиздерин калыптандыруу.

Сабактын жабдылышы:

- телевизор;
- жалпы сүрөт тартууну коштоо үчүн музыка;
- мультфильм;
- презентация;
- түстүү карандаштар, ручкалар, фломастерлер, А3, А4 форматындагы кагаз, кайчы, скотч;
- жумшак оюнчук же топ;
- ар бир катышуучу үчүн сурамжылоо баракчалары.

Кабинеттин жасалгасы: жазуу столдору тегерете коюлат.

Сабактын убактысы: 45 мүнөт.

Сабактын жүрүшү:

I. Бой жазып алуу.

1. «Угуп, жаса» көнүгүүсү

Көнүгүүнүн максаты: топтун ичиндеги чыңалууну жоготуу, ишенимди, колдоону өнүктүрүү.

Зарыл болгон убакыт: 1 мүнөт.

Нускама: Саламатсыңарбы балдар! Биздин салттуу көнүгүүбүзгө «Угуп, жаса» деген оюнду сунуштагым келет. Мен айрым жөндөмгө жана сапатка ээ болгондордон кээ бир кыймылдарды жасоону сунуштайм.

- Ким бүгүн жуунган болсо, алаканыңарды чапкыла.
- Ким бүгүн «Салам!» деген сөздү айткан болсо, колуңарды булгалагыла.
- Ким бүгүн эртең мененки тамакты ичкен болсо, курсагыңарды сылап койгула.
- Ким машинеде же автобуста келген болсо башыңарды ийкегиле.
- Мектепке жөө келгендер жерди тепкиле.
- Ким спорттук секцияда машыкса, ордунан турсун.
- Ким сүзгөндү билсе, эки колун тең көтөрсүн.
- Достору менен жолукканды ким жакшы көрсө, жылмайгыла.
- Биздин жолугушуубузга ким кубанса, эки жолу алакан чапкыла.

Алып баруучу топто иштөөнүн мурда кабыл алынган эрежелерин эске салат: «Эч кимди таарынтпайбыз. Топто бирөө сүйлөйт».

5-сабак. «Толеранттуу личносттун белгилери» көнүгүүсү.

Максаты: толеранттуу личносттун негизги белгилерин эске түшүрүү жана өспүрүмдөргө өзүнүн толеранттуулук деңгээлин баалоого мүмкүнчүлүк берүү.

Зарыл убакыт: 10 мүнөт.

Материалдар: ар бир катышуучу үчүн сурамжылоо баракчасы, ручка.

Нускама: «Силер азыр мультфильмден үзүндү көрөсүңөр жана ар ким өзүнүн баракчасына мультфильмдеги каармандарга мүнөздүү болгон толеранттуулуктун белгилерин белгилейт. Ошондой эле өзүңөрдүн мүнөзүңөрдөгү толеранттуулук түшүнүгүнө ылайык келген белгилер туурасында ой жүгүрткүлө». Бланк ар бир өспүрүмгө берилет.

Толеранттуу личносттун белгилери

- Башкаларга жакындык
- Кечиримдүүлүк
- Сабырдуулук
- Тамашакөйлүк
- Кылдаттык
- Ишеним
- Альтруизм (жалпы кызыкчылыкка иштөөгө даярдык)
- Айырмачылыктарга чыдамдуулук
- Өзүн кармай билүү
- Ак көңүлдүүлүк
- Башкаларды сындабоону билүү

- Гуманизм
- Уга билүү
- Кызыгуу
- Кошо кейүү жөндөмү.

Талкуу үчүн суроолор:

- Кайсы каармандын жүрүм-туруму силерге көбүрөөк жакты?
- Мультипликациялык фильмдин каармандары толеранттуу личносттун кайсы жактарын көрсөтүп беришти?
- Алардын кимиси толеранттуураак болду?
- Сиздин жеке өзүңүзгө толеранттуулуктун кайсы белгилери мүнөздүү?

6-сабак. «Тартып бүтүр» көнүгүү-оюну.

Максаты: башка адамдын оюн, сезимин жана каалоосун түшүнө билүүнү жана өзүнүкүн бере билүүнү.

Зарыл убакыт: 10 мүнөт.

Материалдар: сүрөт тартуу үчүн куралдар (А4 форматындагы кагаз, фло-мастерлер, карандаштар, маркерлер).

Нускама: оюн сөзү жок өтөт. Ар бир катышуучу кандайдыр бир сүрөттү ойлоп таап, аны кагаз бетине түшүрө баштайт. Анан сүрөт башкаларга кыдырата берилет. Чоочун сүрөттү алган ар бир катышуучу керектүү деп эсептеген нерсени кошуп тартат. Сүрөттөр баарын кыдырып чыккан соң кайра авторлорго кайтат.

Рефлексиянын болжолдуу суроолору:

- Сен таза баракка кандай элементти тарттың?
- Сен башыңда кандай сүрөттү ойлодуң эле?
- Сен ойлогонунду кагазга түшүрө алдыңбы?
- Аягына чыкпаган сүрөттү карап туруп эмнени сезесиң?
- Сен муну эмнеликтен сезесиң? (Кандай ойлойсуң, сенин идеяң жыйынтыгында ишке аштыбы?)
- Бир нерсени өзгөрткүң келеби же баарын болгондой калтырасыңбы?
- Сенин жашооңдо мындай учурлар болобу?
- Натыйжа сени канааттандырбаган учурда эмнени сезесиң?
- Бул учурда эмне кыласың?
- Сен..... баракты алганда, эмнени кошо тарттың?
- Эмне үчүн сен так ушуну тарттың?

- Сен идеяны уланткың келдиби же өз каалоңду көздөдүңбү?
- Ал эмне ойлогонун сен кантип түшүндүң?
- Азыр эмнени сезип турасың?
- (Эгерде сезим терс болсо): мындай сезимде кандай пайда бар? Ал эмнеден кабар берип турат? Сен алардын жардамы менен эмнени түшүндүң?
- Бул тажрыйбаны сен кийин кандай колдоносуң?
- Бул сенин жашооңдогу эмнеге окшош?
- Сен демейде башкалар сенден эмне каалап жатканы туурасында ойлоно-сунбу же өзүң билгендей иш кыласыңбы?
- Сен кандай учурларда башка адамдын каалоосун эске аласың жана эмне үчүн?
- Кимдир бирөөнүн кыялын орундатып жатканда же анын ойлогонун аткарып жатканда сен эмнени сезесиң?

7-сабак. «Толеранттуулуктун эмблемасы» көнүгүүсү.

Максаты: толеранттуулуктун аныктамасы менен иш алып барууну жалпылоо жана фантазияны, өзүн көрсөтүүнүн экспрессивдүү ыкмаларын өнүктүрүү.

Убактысы: 8 мүнөт.

Материалдар: кагаз, түстүү карандаштар же фломастер, кайчы, скотч.

Өтүү процедурасы. Мурунку этапта катышуучулар толеранттуулуктун өздүк аныктамаларын иштеп чыгышты жана учурдагылары менен таанышышты. Алып баруучу талкуу интеллектуалдык, абстракттуу деңгээлде өткөнүн белгилейт. Кийинки көнүгүү буга башка жагынан мамиле кылууга мүмкүнчүлүк түзөт: катышуучулар толеранттуулуктун эмблемасын түзүүгө тийиш. Ар ким супербеттерге жана улуттук желектерге түшүрүлө турган мындай эмблеманы өз алдынча тартып көрөт. Сүрөт тартуу процесси 5-7 мүнөткө созулат. Ишти аткарып бүткөндөн кийин катышуучулар бири биринин сүрөттөрүн карап көрүшөт (бөлмөдө басып жүрсө болот). Башкалардын чыгармачылыгынын натыйжалары менен таанышып чыккандан кийин катышуучулар сүрөттөрдүн окшоштугуна карап, майда топторго бөлүнүшү керек. Мында ар катышуучу кайсы топко кошулаарын өзү чечкени маанилүү. Түзүлгөн топтун ар бири алардын сүрөттөрүндөгү жалпы нерсе эмне экенин түшүндүрүп, алардын эмблемасынын маңызын чагылдырган ураанды көрсөтүүгө тийиш.

Көнүгүүнүн аяктоочу этабы: ар бир топтун эмблемасынын презентациясы (бет ачаары).

8-сабак. «Толеранттуулуктун дарагы» көнүгүүсү.

Максаты: тренингдин катышуучуларына социумдагы ар кандай көйгөйлөрдү чечүү үчүн толеранттуу мамиленин маанисин көрсөтүү.

Материалдар: көз таңуу үчүн 3 моюн орогуч (шарф), бөлүктөргө кесилген алма, ар түстөгү стикерлер, фломастерлер, доска, бор.

Сабактын жүрүшү

– Адамга көп учурда башкалар менен тил табышууга кыйын, анткени алар бири-биринен айырмаланып турушат. Ошондуктан биз бүгүн силерге окшобогон адамдар менен кантип мамиле түзүү туурасында кеп кылабыз.

Адегенде талкууну баштаардан мурда, келгиле, кичинекей эксперимент өткөрөлү (үч катышуучу чакырылат). Мен азыр силердин көзүңөрдү таңам да ар бириңерге тааныш буюмду берем, кармалап көргүлө. Анан бул эмне буюм экенин чогуу табасыңар! Калган балдар, унчукпай, бул экспериментке көз салып тургула. Ал аяктагандан кийин баарыбыз кызыктуу бир жыйынтык чыгарабыз-го деп ойлойм.

Катышуучу балдардын көзү таңылат. Алып баруучу аларга бир буюмду кармалап көргөнгө мүмкүнчүлүк берет. Бирөөсү бир манжасын алманын кабыгын гана тийгизип көрөт, экинчиси бир манжасын алманын жумшак жерине тийгизет, үчүнчүсү болсо манжасын алманын сөңгөгүна гана тийгизип көрөт. Балдар 30 секунда алманы кармалап, манжаларын ары бери жылдырышат, андан кийин алма кутуга катылып коюлат жана балдардын көзү чечилет.

Педагог: Силердин милдетиңер: бул эмне буюм экенин болжолдогула, андан кийин сүйлөшүү процессинде бир чечимге келишиңер керек (окуучулар бири бирине өзүнүн көз карашын далилдешет жана коюлган суроого карата бирдиктүү жалпы жоопко келишет жана аны айтышат).

Педагог аларга бүтүн алманы көрсөтөт жана балдар менен биргеликте катышуучулардын жообун талдап чыгат:

– Силерди жалпы жооп табууга кандай кадамдар жакындаштырды? (бири бириникин уга билүү, компромисске бара билүү, кызматташтык, өз ара урматташуу, бири бирине ишенүү, ак көңүлдүүлүк ж.б.).

– Силерди жалпы чечимден кайсы кадамдар алыстатып турду? (башкаларды кунт кое уга билбегендик, шашмалык, эгоизм, ишенбөөчүлүк, шектенүү, өзүнө ишенүүчүлүк ж.б.)

– Карагыла, силер ар бириңер бул көйгөйдү талдап чыктыңар, предмет ар башка болсо да бирок силер жалпы чечимге келе алдыңар.

– Силер баарыңар личносттун абдан жакшы сапатын – мамиледеги толеранттуулукту көрсөтө алдыңар. (плакатта толеранттуулуктун аныктамасы жазылуу).

– Азыркы жашоодо адамдар бири бирине карата көп учурда чыдамдуу боло алышабы? (Окуучулардын жооптору)

Эгерде адам силерден тышкы көрүнүшү, ишеними, дүйнөгө көз карашы, дене мүмкүнчүлүктөрү же улуту, тили, дини боюнча айырмаланып турса, анда ал силерде кандай сезимдерди пайда кылышы мүмкүн? (Балдардын жоопторун плакатка жазуу керек)

- кыжырдануу
- кайдыгерлик
- агрессивдүүлүк
- таңдануу
- жек көрүү
- теңсинбөө

Эгерде биз башка адамдарга карата чыдамдуулукту, ак көңүлдүүлүктү жана көңүл бурууну көрсөтө алсак, анда бул терс сезимдер оң жагына айланышы мүмкүн. Келгиле, муну чогуу жасап көрөлү! (Доскадагы жазылган сөздөрдү биргеликте өзгөртөбүз же аларга синонимдерди келтиребиз):

- өзүн кармап билүү
- кылдаттык
- ак көңүлдүүлүк
- ишеним
- айкөлдүк
- жоомарттык

– Биргелешкен ишибизде биз кандай тыянакка келебиз?

Дүйнөнү акка же карага, жакшыга же жаманга бөлүүгө болбойт, дүйнөдө кубулуштар көп, ошондуктан ар бир адамда оң да, терс да мүнөз болушу мүмкүн. Бирок биз бири бирибизге чыдамдуулукту, кылдаттыкты, ак ниеттүүлүктү көрсөтсөк, анда бизге окшобогондор менен да тил табыша алабыз. Келгиле, бүгүн толеранттуулук багын чогуу өстүрөлү, ал бизге кайсы сапаттар адамдарга бири бири менен позитивдүү мамиле кылаарын дайыма эстетип турсун. Силерде стикерлер – дарактын жалбырактары бар, силер ага адамдар менен мамиле кылууга жардам берген сапаттарды жазгыла, доскада болсо толеранттуулуктун дарагы турат (балдар жазат жана жалбырактарды жабыштырышат, андан кийин аларды окушат).

Рефлексия (талкуу):

- Сабакта силерге эмне жакты?
- Биздин сабактагы мамиледен силер өзүңөргө эмнелерди ала алдыңар?
- Сабактын убагындагы өзүңөрдүн абалыңарды бир сөз менен баалай ала-сыңарбы?

Сабактын жыйынтыгы:

Алып баруучу балдарга иши үчүн ыраазычылык билдирип, сабактын жыйынтыгын чыгарат:

«Бул дарак силер менен калат жана силердин адамдар менен болгон толеранттуу мамилелердеги ийгиликтериңердин жаңы жемиши жана бутактары көбөйө берсин!».

9-сабак. Өспүрүмдөр үчүн «Бири бирине карата толеранттуу мамилени калыптандыруу» мини-тренинг.

Киришүү бөлүгү. Таанышуу

Катышуучу өзүнүн атын жана эки сапатын атайт – биринчиси, ага мамиле кылууда жардам берген сапаты, экинчиси ага тоскоолдук кылган сапаты. Анын жанында сааттын айланган жебеси боюнча катарлаш отурган экинчи адам биринчи айткандын баарын кайталайт, анан өзү жөнүндө айтат. Үчүнчү адам да биринчинин, экинчинин айткандарын кайталап, анан ал да өзү жөнүндө айтат. Андан ары калгандар да биринчи эки катышуучунун айткандарын кайталап чыгышат. Таанышуудан кийин, өзү жөнүндө айтуубу же башкалардыкын кайталоо кыйын болгонун талкуулоого болот. Андан ары тренингдин максаты айтылат.

Таанышуунун башка варианты: катышуучулар кезек менен аттарын айтышат да өзүнүн мүнөзүнүн бир белгисин билдирген жана атынын баш тамгасынан башталган сын атоочту аташат. Муну калгандардын баары кайталап чыгышат.

Андан кийин катышуучулар бейджерди (төш белги) алышат да ага өз аттарын жазышат. Төш белги кийимге жакшы көрүнүп тургудай кылып тагылат.

Бул этапта катышуучулардын абалы туурасындагы суроолор берилет жана 3-5 бой жаздыруучу көнүгүүлөр аткарылат. Сабактын башталышында топту сезүү керек, буга: «Сиз өзүңүздү кандай сезип турасыз?», «Акыркы убактарда кандай жаңы окуялар (өзгөчө, жаман) болуп өттү?», «Биздин жолугушуубуз алдында болуп өткөн бир жакшы жана бир жаман окуяны атаңыз» деген суроолор жардам берет.

«Өзүңдүн жубуңду тап»

Баары тегерете турушат. Педагог тапшырма берет: «Азыр башыңарды ылдый түшүргүлө. Мен үчкө чейин санап баштаарда «бир» дегенде башыңарды көтөрүп, көзүңөр менен жуп табышыңар керек, «үч» дегенде ошол замат бири бириңерди колуңар менен көрсөтүшүңөр керек». Педагог эгерде топто так сандагы катышуучулар болсо, ойнойт. Көнүгүү үч ирет аткарылат. Ар бир жолкусунда катышуучулар жуптарын табууга тийиш.

«Сигнал»

Катышуучулар кол кармашып, тегерете жакын турушат: бир колу артына катылат, экинчиси менен кошунасынын колун кармап турат. Алып баруучу кошунасынын колун акырын кармап, «чекит» менен «тиренин» ыраатынан турган сигналды жиберет. Катышуучулар мүмкүн болушунча бул ырааттуулукту кайталаганга жана кошунасына бергенге аракеттенишет. Жыйынтыгында сигнал аны жөнөткөн адамга кайтып келиши керек жана ал сигнал берүүнүн тууралыгын үн чыгара айтат. Баары болуп 3 сигнал берилет.

«Ким... болсо, которулуп отургула»

Баары тегерете отурушат, борбордо бир алып баруучу (адегенде бул педагог). Бир отургуч алып коюлат, тегеректин борборунда турган мындай дейт: «Азыр ким... болсо баары которулуп отурат» жана отургандарга көбүрөөк тиешелүү тапшырма берилет. Мисалы, бүгүн кофе ичкен, уйкусу канган жок, автобуста келген, бутунда кара бут кийим...Бул белги туура келген бардык катышуучулар тез орундарынан туруп, бошогон башка отургучтарга отура калышы керек. Эгерде бул сизге таандык болсо, бир орунда туруп калууга болбойт, оң жактагы, сол жактагы орундукка отурганга болбойт. Ким орду жок калса, анда ал алып баруучу болот да, кийинки тапшырманы берет. Шарттар алдын ала педагог тарабынан ойлонулуп чыгып, алып баруучу үчүн дайындалган карточкада көрсөтүлүшү мүмкүн.

«Үйүр»

Баары тегерете турушат, педагог кыдырып, ар кимдин кулагына ал кандай жаныбар болорун айтып чыгат. Бир түрдөгү жаныбарларды гана тандап алуу туура болот (мисалы, канаттууларды). Жаныбарлардын саны катышуучулардын санына карап аныкталат. Бир үйүрдө үч-төрт адам болгону жакшы. Андан ары катышуучуларга: сөз айтпай, үн чыгарбай туруп, өзүнүн кайсы жаныбар

экенин билдирип, үйүрүн табышы керек деген тапшырма берилет. Мисалы, педагог тегеректи кыдыра катышуучулардын кулагына: «Сен – аист, сен – чымчык, сен – бүркүт, сен болсо - карга» деп айтып чыгып, анан адегенде: «Аист, чымчык, бүркүт, карга» дейт. Ошентип аягына чейин айтып чыгат. Мындан кийин команда берилип, оюн башталат. Адегенде баары бир үйүргө чогулушат. Анан айырмачылыктарды көрө башташат да бир үйүрдөн экинчи үйүргө өтө башташат. Баары үйүрүн тапкан соң кимдин ким экенин сураса болот.

«Ишеним айлампасы»

Топ чоң айлампага турат. Катышуучуларга көздөрүн жумуу сунушталат, колдорун болсо алакандарынын тышы менен көкүрөктөрүнүн деңгээлинде кармап турушат. Катышуучулар ушул бойдон акырын айланпанын бир четинен экинчи четине өтүүсү керек. Айланпанын ортосунда башаламандык башталат, бирок ар ким кырдаалда багыт таба алса, анда тапшырманы аткара алат. Кыймыл адегенде жай темпте гана болушу керек. Топ тапшырманы ийгиликтүү аткарганда катышуучулар батыраак кыймылдоо менен экспериментти кайталай алышат. Алар канчалык бат жүрсө, ошончолук сак болууга туура келет. Ар бир көнүгүүнү аяктагандан кийин талкуу жана рефлексия жүргүзүлөт.

«Жыйырма «Мен»

Ар бир катышуучуга ар кандай түстөгү бирден барак жана ручка берилет. Өспүрүмдөр 10 мүнөттүн ичинде «Сен кимсиң?» деген суроого 20 жооп беришет. Ар бир жооп «Мен» деген ат атоочтон башталышы керек. Өзүн сүрөттөш үчүн мүнөзүнүн белгилерин, кызыкчылыктарын, сезимин билдирсе болот. Андан кийин барактар плакатка илинет да катышуучулар бири биринин мүнөздөмөлөрүн окушат. Бул учурда барактын өйдө жагында аты жана фамилиясынын биринчи тамгасы жазылышы керек. Экинчи вариантты колдонсо да болот: барактарды төшүнө илип алса да болот, катышуучулар жакын келишип окуй беришет, анан талкуу жүрөт.

«Беш жакшы сөз»

Ар бир катышуучу өз колун баракка түшүрөт да алаканына атын жазат. Анан баракты оң жактагы кошунасына берет, сол жактагы кошунасынан ошондой эле баракты алат. Алынган сүрөттөрдөгү «манжалардын» бирине сиз кандайдыр бир жагымдуу, пикириңизде ал ээ болгон сапатты жазасыз (мисалы, «Сен абдан ак көңүлсүң», «Сен дайыма алсыздарга болушасың», «Мага сенин ырларың жа-

гат» ж.б.). Башка адам башка манжаларга жазат, ошентип барак ээсине кайтып келмейинче баары жазып чыгышат. Баары жазып бүткөн соң автор сүрөттөрдү алып, андагы «комплименттер» менен таанышат. Андан кийин талкуу жүрөт.

«Менин өзгөчөлүгүм»

Өспүрүмдөр аларды топтун башка катышуучуларынан айырмалап турган кандайдыр бир үч мүнөзүн: тышкы келбетин, кийимин, жөндөмүн, кандайдыр бир жетишкендигин жазышат. Тапшырма аткарылып бүткөн соң жазуулар чогултулат, педагог тарабынан үн чыгара окуп берилет, топтун калган мүчөлөрү болсо аны ким жазганын табышат. Талкуу жүрөт.

«Толеранттуу личность»

Педагог катышуучуларга үч тилкеге бөлүнгөн А4 форматындагы кагаздан турган материалды таратып берет. Биринчи тилкеде толеранттуу личносттун (достук маанай, капа кылган адамды кечире билүү, чыдамдуулук, тамашакөйлүк, кылдаттуулук, ишеним, кыйын учурда жолдошуна жардамга келүүгө даярдык, «башканын образына» карата чыдамдуулук, өзүнүн айткандарын жана жасаган иштерин көзөмөлдөй билүү, кызыгуучулук, жаныбарларды жакшы көрүү, адамдарды жакшы көрүү, уга билүү, башка адамга карата аёо сезими) белгилери жазылган, экинчи жана үчүнчү тилкелер бош калтырылган. Андан ары катышуучулар «А» тилкесине алардын ою боюнча ачык көрүнгөн белгилердин тушуна «+» белгисин коюшат; анчалык ачык көрүнбөгөндөрүнүн тушуна «-» белгисин коюшат. Андан соң «В» тилкесине толеранттуу личностко көбүрөөк таандык болгон белгилердин тушуна «+» коюшат. Бул бланк мини-тренингдин катышуучуларында калат. Талкуу.

Аяктоочу этап. Топтун ишин талкуулоо жана анализдөө.

Мини-тренингди мындай үлгү насаат менен аяктаса болот: «Раби Зуси дүйнөнү өзгөртөт дептир. Бирок дүйнө абдан чоң, Зуси болсо кичинекей экен. Ошондо ал шаарын өзгөртөт дептир. Бирок шаар абдан чоң, өзү болсо кичинекей тура. Ошондо ал үй-бүлөсүн өзгөртсөм деп чечиптир. Бирок үй-бүлөсү да абдан чоң, балдары эле онго жетет экен. Ошондо Зуси кичинекей болуп туруп өзгөртө ала турган бир гана нерсеге – өзүнө жеткен экен».

10-сабак. «Мен – кайрылуумун» көнүгүүсү.

Максаты: катышуучулар натыйжалуу коммуникацияга жана андагы чыңалууну ылдыйлатууга багытталган «мен-кайрылууларды» түзүү көндүмдөрүн жогорулатышат.

Убактысы: 45 мүнөт

Өтүү методикасы: Алып баруучу катышуучуларга өзү берген нускаманы ирети менен аткарууну сунуштайт.

1. Өзүңүздү абдан начар сезген кандайдыр бир кырдаал туурасында ойлоп көргүлө. Бул кырдаалды майда-баратына чейин эстегиле.

2. Өзүңөргө суроо бергиле: Бул учурда мен өзүмдү кандай сезгенмин? Менин денем кандай сигналдарды берген? Аларды мен кандайча жана кайсы жерде кабыл алгамын?

3. Денеңизди кандай сезгениңизди жана сезимиңизди кат түрүндө жазып көрсөткүлө. Сунуштарыңыз «Мен сездим», «Мен байкадым» деген сөздөрдөн башталууга тийиш. Сиз «Мен -кайрылуумун» деп аталган сөздү түздүңүз. Туура «мен-кайрылуулар» төмөнкүлөр болушу мүмкүн: «Мен өзүмдү жакшы сездим. Менин курсагым салмактанып турат. Мен өзүмдү ишенимсиз сездим...».

Көңүл бургула! Төмөнкү айтылгандар «Мен-кайрылуулар» эмес, «сен-кайрылуулар» менен чүмбөттөлгөн сөздөр болуп саналат: «Сен мени өзүмдү ыңгайсыз сезүүгө аргасыз кылдың. Сенин айыңдан улам мен курсагымда оордукту сездим. Сенин айыңан менде ишенимсиздик пайда болду». Анткени мында менин абалым эмес, менин оппонентиме карата талап же жеме айтылат.

4. Жуптарга бириккиле. Өзүңөр түзгөн «мен-кайрылууларды» талкуулагыла. Аларда «сен-кайрылуулар» бекинип жатпаганына көңүл бургула. Мында чечүүчү текшерүүчү суроолор болуп: Менин кайрылуумдан улам мен кайрылган адам ага жаман мамиледе экенин сезеби? Же аны эмнегедир мажбурлап жатышабы? Же анын ниети «сен-кайрылууларда» чечмеленип жатабы?

5. Тапшырманы өз алдынча аткарууга кайткыла. Сиздин кырдаалда «сен-кайрылуулар» кандай учурларда болушу мүмкүн экенин ойлонуп чыгып жазыңыз. Айырмасы эмнеде? деген суроого жооп бергиле. Бул «сен-кайрылууларды» уккан оппоненттериңиз эмнени сезмек жана эмнени ойломок экенин жазгыла.

6. Сиздин оппонентиңиз «сен-кайрылууларын» өзү кантип билдирери туурасында жазыңыз. Бул фразалар сизде кандай сезимдерди пайда кылганын ойлоп көрүп жазыңыз. Өзүңүздүн сезимиңизди кайрадан «мен-кайрылуу» катары түзүп көрүңүз.

7. Жуптарды түзүп, алынган натыйжаларды талкуулагыла.

8. Алып баруучу жекече жана жуптардагы иштин натыйжаларын жалпылоону сунуштайт.

Андан кийин мугалим «мен-кайрылуу» каражатынын уюштуруучу өнүктүрүү боюнча атактуу кеңешчи Фридрих Глазлом тарабынан иштелип чыккан күчтүү жактары менен кошумча таанышып чыгууну сунуштайт.

«Мен-кайрылуу» (окуу үчүн материал)

Мен _____ (сезимиңизди атаңыз, мисалы: капамын, эмне кылаарды билбейм, акарат уктум ж.б., _____ (конкреттүү кырдаалды сүрөттөңүз). Анткени _____ (кандайдыр жүрүм-турум кантип тоскоол болуп жатканын айтыңыз). Мен _____ каалайм (башкача кылуу боюнча варианттар менен бөлүшүңүз).

Чыр-чатак туурасындагы биринчи сигналды кабыл алууда потенциалдуу оппонент менен байкалган пикир келишпестиктер жана чыңалуу туурасында сүйлөшүү сунуш кылынат. Бирок бул жаңы чатакка жеткирбеши үчүн пайда болгон чыңалууну «мен-кайрылуулар» формасында түшүндүргөн жакшы, бирок муну эч убакта «сен-кайрылуу» формасында жасоого болбойт.

«Мен-кайрылуулар» башынан эле мааниге ээ, анткени мен алардын жардамы менен өзүмдү кандай сезип жатканымды, оюмда эмне бар экенин жана эмне тынчсыздандырып атканын билдире алам. Кеп мен кайрылып жаткан адамды сындап же жүрүм-турумун өзгөртүү туурасында болуп жаткан жок, себеби, бул дайыма алыстатып, жактырбоочулукту же кыжырданууну пайда кылат.

«Мен-кайрылуулар» аркылуу аны кабыл ала тургандарды иштин кемсинтпей турган абалы берилиши мүмкүн жана ал аны актанууга, башка аракеттерге мажбурлабайт.

«Мен-кайрылуулар» аркылуу ошондой пайда болгон кырдаалга карата өзүңдүн да жоопкерчилигиң билдирилиши керек жана бул кайрылуу жасалган адамда өзүнүн тиешеси жана кызыкчылыгы бар экени туурасындагы сезимин ойготууга тийиш. Анткени туура түзүлгөн «мен-кайрылуулар» аркылуу менин оппонентим күдүк ойлогон нерселерди, менин тонум, ишараларым аркылуу түшүнгүсү келгендерди өзүмдүн оозуман уга алат.

«Мен-кайрылууларда» иш адегенде эле натуура жол менен кетпеси үчүн же чүмбөттөлгөн «сен-кайрылуулар» болуп калбасы үчүн жакшылап машыгуу керек.

Сен-кайрылуу	Мен-кайрылуу
Сен өз сөзүңө турбадың: жолугушууга учурунда келбедин	Мен сенин жолугушууга убактысында келбегениң үчүн өзүмдү алдангандай сезем
Сен мени уятка калтырдың, анткени тапшырманын бир бөлүгүн аткарган жоксуң	Мен капамын, анткени сен тапшырманын бир бөлүгүн аткарган жоксуң
Сен өзүңдүн келесоо түшүндүрмөлөрүң менен мени дайыма жинимди келтиресиң	Сен мен айткандарды комментарийлеп турганың үчүн өзүмдү ыңгайсыз сезем
Сен мени дайыма досторумдун көзүнчө кордойсуң	Досторумдун көзүнчө мага кыйкырганыңда менин көңүлүм ооруп капаланам

Туура айтылган «мен-кайрылууларда» биз эч нерсени талап кылбайбыз, болгону угарманга эмне ойлоп жатканыбызды же эмне тынчсыздандырып жатканын гана билдиребиз. Биз урматтону жана эмпатияны көрсөтүү менен өзүбүздүн оппоненттерди диалогко чакырабыз: ошондо өзүңүздү кандай сездиңиз? Ошондо сизге эмне болду? деген суроолорго жооп алабыз.

«Мен-кайрылуулар» кызыгуучулукту жана эки тараптуу ачыктыкты ойготот. Анткени биз башканын эркиндигине же өз алдынчалуулугуна кол салбайбыз. Эгерде биз өзүбүздүн санаабызды эч кандай жемеси жок айта турган болсок, анда кошо кейүү жана боор тартуу пайда болушу мүмкүн. Биздин жана кайрылып жаткандардын санаасы кандайдыр бир жалпы болуп калышы ыктымал. Муну менен өз ара колдоо көрсөтүүгө жакшы шылтоо табылат.

11-сабак. «Маданий айсберг» көнүгүүсү.

Максаты: катышуучулар ар кандай тааныш эмес адам туурасындагы маалыматтардын жетишпестигин аңдап билишет жана личносттун мүнөздөмөсүндөгү көрүнгөн жана катылган эмне экенин түшүнүшөт.

Убактысы: 45 мүнөт.

Көнүгүүнү аткаруунун методикасы. Мугалим катышуучуларды доскадагы бекитилген ватман көрүнүп тургудай кылып отургузат. Ватманда суунун линиясы менен айсберг тартылган. Сүйлөшүү бардык топ сүрөттү карап: эмне үчүн

айсберг, эреже катары, сүрөттөгүдөй тартылышы керек деген суроого берүүдөн башталат. Катышуучулар айсберг – табияттын уникалдуу көрүнүшү, океандын суусунун бетинде калкып жүргөн килейген муз, анын жарымынан көбү сууга батып турганы, анан да анын чыныгы өлчөмүн дайыма эле биле берүүгө болбой турганы жөнүндөгү тыянакка келишет. Суунун бетинде болсо айсбергдин кичине эле бөлүгү чыгып турат, анын өлчөмү байкаган көзгө көрүнүп турат.

Мугалим бул сүрөт адамдын личностунун мүнөздөмөсү жөнүндөгү сүйлөшүүгө жардам берерин түшүндүрөт жана катышуучулардан адамдардын бири бирине окшош же бири биринен айырмаланган ар кандай мүнөздөмөлөрдү атап берүүнү өтүнөт (көп түрдүүлүктүн белгилери). Мунун менен бирге ал бул белги сыртынан көрүнөрүн, ачык болуп саналабы, ошого жооп берүүнү суранат.

Катышуучуларга дискуссияга аралашууга жардам берүү үчүн мугалим төмөнкүдөй суроолорду берүүдөн баштай алат:

- Сиз адамдын жаш курагын аныктай аласызбы?
- Муну аныктоо жеңилби?
- Сүрөттүн кайсы бөлүгүнө адамдын жаш курагын билдирген мүнөздөмөнү киргизүүгө болот?
- Ар кандай бейтааныш адамга карап туруп, дагы кандай мүнөздөмөлөрдү билсе болот?
- Сиз адамдын билимдүү экенин айта аласызбы?
- Анын улуту кайсы?
- Анын боюнун узундугу кандай?
- Анын үй-бүлөсү кандай?
- Кесиби эмне?
- Ага жашоодо эмне баалуу болуп саналат?
- Ал кайсы тилде сүйлөйт, деги эле канча тил билет?
- Ал шаардыкпы же айылдык тургунбу?
- Ал дене түзүлүшү жактан канчалык өнүккөн?
- Анын жарандыгы кандай?
- Анын көзү жакшыбы же начар көрөбү?
- Алган тарбиясы жакшыбы же начарбы?
- Кайсы майрамдарды жакшы көрөт?
- Ал чоң үй-бүлөнүн мүчөсүбү?

- Ал кандайдыр бир музыкалык аспапта ойной алабы?
- Ал балык уулоону/футболду/мышыктарды/гүл өстүргөндү жакшы көрөбү?
- Кандай турмуштук принциптерди карманат? Ж.б.

Дискуссия процессинде мугалим айрым нерселерди жазып алат же окуучулардын жоопторун барактагы «маданий айсбергдин» кээ бир жерлерине: (ылдыйдагы сүрөттү кара) суунун деңгээлинен жогорубу же ортосундабы же суунун деңгээлинен ылдыйбы, бир эле маалда эки деңгээлде тең же суунун гана деңгээлинде жазат.

«Маданий айсберг»

Дискуссиянын уландысында катышуучулар көпчүлүк жазуулардын суунун деңгээлинен ылдый жазылганын көрүшөт жана адам сыртынан айырмалай алган жана суунун жогорку деңгээлине жайгаштыра алган мүнөздөмөлөрдүн абдан эле аз экенин байкайт. Айсбергдин эң башында раса, жаш курагы, жынысы жана психологиялык физиологиялык мүнөздөмөлөр куралданбаган көзгө жакшы көрүнүп турат.

Мугалим адамдын маданий мүнөздөмөлөрүнүн 5 -10 гана пайызы көрүнүп турганын белгилейт. Көптөгөн маанилүү мүнөздөрдү адам көрбөйт жана көп учурда көрүнүп турган мүнөздөргө карап болжол кылат жана бул көп учурда жаңылыш пикирлерге жана ой жүгүртүүлөргө алып келет. Адамды жакшылап таанып билиш үчүн айсбергдин түп жагына түшүү керек.

Андан кийин мугалим төмөнкү суроолорду берет:

- Өз өмүрүңүздө сиз кайсы сапаттарды же белгилерди көзөмөлдөп жана өзгөртө аласыз?
- Сиз бул же тигил даражада эмнеге таасир кыла аласыз?
- Кайсы сиздин таасириңизге сапаттар көзөмөлгө, өзгөртүүлөргө кыйынчылык менен баш иет?

Мугалим катышуучулардын «суунун көрүнүп турган деңгээлинен» жогорку жоопторун бөлөт жана бул адам иш жүзүндө көзөмөлдөй албаган мүнөздөр катары белгилейт. Алар – курак, жыныс, раса ж.б. Алар көп түрдүүлүктүн баштапкы белгилери болуп эсептелет.

Мугалим маданият менен байланышкан көп мүнөздөрдү белгилөө менен көрүнбөгөн, «суунун деңгээлинен» ылдый турган жоопторду башка түс менен бөлөт (белгилейт).

Андан кийин мугалим катышуучулар менен төмөнкү маанилүү маселелерди талкуулайт:

1. Адамдар көп учурда адамга таандык мүнөздүү, негизинен ачык байкалган, анын эркине баш ийбеген (же азыраак көз каранды) өзгөчөлүктөргө көңүл бурушат. Мисалы, сиздин айланаңызда бою узун же кекечтенип сүйлөгөн адам бар дейли. Көп учурда биздин көнүмүш чөйрөдөн «чыгып» калгандар келе-келөөнүн объектисине айланышып калышы ыктымал.

2. Эч ким башкалардан абдан эле айырмаланып кала турган кырдаалга кабылгысы келбейт эмеспи. Мында бойдун өлчөмү же көздүн көрүүсү – бул адамдын физиологиялык гана өзгөчөлүгү жана муну менен эсептешүүгө туура келет; андан тышкары, мындай адамды колдоого алуу керек, анткени ал өзүн эреже катары, тааныш эмес же азыраак тааныш адамдардын курчоосунда ыңгайсыз сезет.

3. Адамдардын жашоосунда андан мааниси кем эмес, кээде кыйла маанилүү болуп маданий баалуулуктар, дин, идеалдар, ишенимдер эсептелет. Башка адам карманган маданий баалуулуктарды жана принциптерди кабыл албоо, тааныбоо, четке кагуу, алардын күлкүгө алынышы андан бетер, көптөгөн терс кесепеттерге, анын ичинде ачык кагылышууларга жана чыр-чатактарга алып келиши мүмкүн.

Көнүгүүнү аткаргандан кийин анын логикалуу уландысы болгон иштин дагы бир түрү жүргүзүлөт. Катышуучуларды эки топко бөлүп, аларды беш минутанын ичинде «Ийгиликтүү мамиле кылуунун беш жөнөкөй эрежеси» деген аталыштагы плакатты даярдоосун өтүнүү керек.

Мугалим кичи топторго мини-презентацияларды ырааттуу өткөрүүгө мүмкүнчүлүк берет, анын жыйынтыгында жөнөкөй кеңеш-сунуштардан турган картина келип чыгат жана аларды окуучулар бири бирине берет. Ар бир презентация мурдакысы менен бир катарга илинип коюлат (дубалга же доскага), андан кийин мугалим бейтааныш адамдар менен таанышууга же жакындашууга кол кабыш кылган сунуштарды талкуулоону уюштурат.

12-сабак. «Толеранттуулук деген эмне?» көнүгүүсү.

Максаты: катышуучулар өзүлөрүнүн толеранттуулук даражасын баалоону жана өзүлөрүнүн мутаждыктары менен кызыкчылыктарын коллективдин жана коомдун кызыкчылыктары менен теңдештирүүнү үйрөнүшөт.

Убактысы: 45 мүнөт.

Өтүү методикасы

Толеранттуулук – биздин жашоо турмушубузга эчак кирген термин, биз аны сүйлөшүүдө колдонобуз, ал бийик трибуналардан айтылат, толеранттуу болууга чакырыктар бат-баттан ташталып турат. Чындыгында бул сөз эмнени түшүндүрөт? Биз анын чыныгы маанисин акырына чейин түшүнөбүзбү? Толеранттуу жүрүм-турум, толеранттуу личность, толеранттуу ой жүгүртүү туурасында айтууга болобу? Кыргызстандын жарандыгын албаган адам толеранттуу болуп эсептелеби? Окуунун мыктысы дайыма эле автоматтык түрдө толеранттуу болуп саналабы? Биздин ар бирибиз ичибизде: **МЕН ТОЛЕРАНТТУУ АДАММЫН** деп айта алабызбы?

Мына ушундай кириш сөз айтуу менен педагог окуучуларга «**Ооба! Жок! Балким...**» деген дискуссияга катышуу менен толеранттуулук темасы туурасында сүйлөшүүнү сунуштайт.

Дискуссияны жүргүзүү үчүн педагог алдын ала даярдалган жазуулары бар таблицаларды алып чыгат:

Ар бир таблица аудиториянын үч жерине жайгаштырылат – бул дубал, отургучтардын желкеси же таблицаларды түз эле жерге, окуучулардын бут астына жайгаштырса болот. Педагог катышуучулардын милдети – аныктаманы (суроону эмес!) кунт коюп угуп жана уккан аныктамасына ылайык, макул же макул эместигине карата жайгаштырылган таблицанын жанындагы позицияны ээлөө керек экенин жарыялайт:

- **ООБА!** Мен буга толук макулмун!
- **ЖОК!** Мен буга таптакыр макул эмесмин!
- **Балким...** Мен шектенип турам же билбейм.

Бул көнүгүүдө катышуучулар тең эмес үч топко бөлүнүшөт: алардын пикирлери «туура келишпейт!» Топтордун кайсы бири азыраак же көбүрөк болгонунан чочулоонун кереги жок. Позициялар ээлегенден кийин педагог ар бир тараптын өкүлдөрүнө өз пикирин айтууга мүмкүнчүлүк берет. Дискуссияны макул эмес позициядан баштаган оң, мында окуучуларга өз пикирин коргоо калоосун сунуштоо керек.

Дискуссия үчүн ыраस्ताма: «МЕН – ТОЛЕРАНТТУУ АДАММЫН!»

Окуучуларга бир нече секунда ойлонууга мүмкүнчүлүк берген соң педагог алардын ар бирине кандайдыр бир: макул же каршы деген позицияны ээлөөнү сунуштайт. Дискуссиянын жүрүшүндө катышуучу өз пикирин өзгөртүп, башка позицияга эркин өтүүсү мүмкүн. Бул көнүгүүнүн технологиясынын өзү катышуучуларды ойлонууга, өз пикирин аныктоого, аны «коргоого» аракет кылууга жана өз пайдасына керектүү аргументтерди табууга аргасыз кылат. Дискуссиянын жүрүшүндө педагог окуучуларды колдоп, сүрөп турганы жакшы. Кандайдыр бир мыкты, жүйөлөштүрүлгөн комментарийден кийин – кимдир бирөө өзүнүн позициясын өзгөрткүсү келеби деген суроону бериши керек. Мисалы, күдүктөнгөнүн токтотуп, айкын пикири бар топко кошулуу керек, же тескерисинче, ООБА! же ЖОК! дегенден «качып», шектене баштоого тийиш. Окуучуларга жардам берип, карама каршы позицияны ээлегенине карабай, алар менен кошо керектүү сөздөрдү табуу керек. Мында сиздин жакын жардамчыңыз... тамашакөйлүк сезими болоорун унутпаңыз!

Дискуссия көнүгүүнү жүргүзүү учурунда дайыма кызуу талаш-тартыштар чыгып кетет жана аларды токтотуу кээде кыйында турат. Бирок ага карабай, педагог дискуссияны аяктап жатып, окуучуларды алар өзүлөрү чыгара турган маанилүү тыянакка жеткириши керек:

Биз өзүбүздүн канчалык толеранттуу экенибизди талашып тартышып, далилдеп жатабыз, бирок силердин бириңер да өзүнө: «толеранттуулук» деген термин чынында эмнени түшүндүрөт? деген суроону берген жок. Биз анын түздөн түз котормосун билген күндө деле, анын кеңири мааниси эмнеде? Өзүбүздүн толеранттуулук даражабызга баа берүү үчүн бул термин бизге канчалык түшүнүктүү?

Ишти улантуу үчүн мугалим окуучуларга «толеранттуулук» деген терминдин өзүн териштирүүнү сунуштайт. Мында майда топторго бөлүнүп иш алып баруу керек, алардын ар бири беш мүнөт ичинде толеранттуулуктун аныктамасын «Толеранттуулук - бул» деген фразаны улантып жазып чыгышы керек. Педагог окуучуларды 4-6 адамдан турган топторго бөлүп, алар аталыштарын өзүлөрү айтууга тийиш. Мугалим аларга кагаз менен маркерлерди таратып берип, топтордун ишин уюштурат. Иш процессинде мугалим бир топтон экинчисине жакын барып, аныктама түзгөнгө жардамдашып, окуучуларды сүрөп турат.

Кичи топтордун иши аяктагандан кийин мугалим презентация уюштуруп, ар бир топко сөз берет. Топтор аныктаган толеранттуулуктун формулировкасы (аныктамасы) бир линияда тургудай кылып, мисалы, дубалда же доскада биринчиден, жалпылоого ыңгайлуу болушу үчүн, экинчиден, «биринчи» жана «экинчи» орундар болбогудай ырааттуу илинүүгө тийиш.

Топтордун бардык презентациялары айтылып бүткөн соң, мугалим толеранттуулуктун окуучулар берген аныктамасын жалпылайт жана кийин кайра кайтуу үчүн ката жерлерине тийбей, топтордун аныктамаларындагы маанилүү жерлерди кызыл маркер менен белгилейт. Окуучулардын «толеранттуулук» түшүнүгүнө (башка адамды кабыл алуу, айырмачылыктарга чыдамдуулук, кең пейилдүүлүк, адам укуктарын сактоо, кечиримдүү болуу ж.б.) жакын аныктамаларын мактап жана ыраазылык билдирген соң, педагог окуучуларга толеранттуулуктун принциптеринин Декларациясы менен таанышууну сунуштайт. Ар бир окуучуга ЮНЕСКОнун башкы конференциясында 1995-жылдын 16-ноябрында маанилүү эл аралык документ катары кабыл алынган жана кол коюлган Декларациядан алынган жана кагазга басып чыгарылган үзүндүсү берилет (ылдыйда келтирилген).

Мугалим жалпы топтук ишти 1-беренедеги ТОЛЕРАНТТУУЛУК ТҮШҮНҮГҮ жөнүндөгү ар бир фраза ар бир окуучу тарабынан үн чыгарып окугудай кылып уюштурушу керек (эгерде текстти фразарга бөлсөк – бул окуучуларга таратылып бериле турган 15 чакты мүнөздөмө болот). Ар бир окуп чыгуудан соң пауза жасап, бул принцип түшүнүктүүбү, жокпу, тактоо зарыл, зарыл болгон учурда аны кененирек чечмелөө, кыйла түшүнүктүү тил менен түшүндүрүү, презентация учурунда окуучулар тарабынан берилген жаңылыш аныктамаларды алып салуу талап кылынат. Толеранттуулуктун Декларациясындагы ар бир мүнөздөмө анын принциптерин өзүнчө белгилегендей айтылган жана аталган терминдин деталдуу жана так аныктамасын калыптандырат.

ТОЛЕРАНТТУУЛУК ПРИНЦИПТЕРИНИН ДЕКЛАРАЦИЯСЫ

(Үзүндү)

ЮНЕСКОнун 1995-жылдын 16-ноябрындагы башкы конференциясынын 5.61 резолюциясы менен бекитилген. 1995-жылдын 16-ноябрында жарыяланган жана кол коюлган. Ошол эле жылы «Declaration of principles on tolerance» англис тилинен орус тилине которулуп, «Чыдамдуулук принциптеринин декларациясы» катары катталган.

1 - берене**ТОЛЕРАНТТУУЛУК ТҮШҮНҮГҮ**

1.1. Толеранттуулук биздин дүйнөнүн маданияттарынын көп кырдуу байлыгын, өзүн өзү көрсөтүү формаларын жана адамдык өзгөчөлүгүн урматтоо, кабыл алуу жана туура түшүнүү. Ага билим, ачык-айрымдуулук, мамиле кылуу жана ойдун, абийирдин жана ишенимдин эркиндиги өбөлгө болот. Толеранттуулук — бул көп кырдуулуктун гармониясы. Бул моралдык парз гана эмес, саясий да, укуктук да муктаждык. Толеранттуулук – дүйнө жетишкендиктерин жаратат жана согуш маданиятын тынчтык маданиятына алмаштырууга кол кабыш кыла турган изги ниеттүүлүк.

1.2. Толеранттуулук — бул макул болуу, кечирүү же башканын жетегине жүрүү эмес. Толеранттуулук - бул баарынан мурда адамдын универсалдуу укуктарын жана негизги эркиндиктерин таануунун негизинде калыптануучу активдүү мамиле. Толеранттуулук эч бир жагдайларда бул негизги баалуулуктарга кол салууну актоо катары кызмат өтөбөйт, толеранттуулукту айрым адамдар, топтор жана мамлекеттер көрсөтүшү керек.

1.3. Толеранттуулук — бул адам укуктарын, плюрализмди (анын ичинде маданий плюрализмди да), демократияны жана укук тартибин бекемдөөгө кол кабыш кылууга милдеттенме. Толеранттуулук — догматизмден, чындыкты абсолютташтыруудан баш тартууну билдирген жана адам укуктары жаатындагы эл аралык укуктук актыларда аныкталган нормаларды тастыктаган түшүнүк.

1.4. Толеранттуулукту көрсөтүү, адам укуктарын урматтоого үндөш, социалдык акыйкатсыздыкка чыдамдуу мамиле жасоо, өзүнүн ишениминен баш тартып башкалардыкына макул болуу дегенди билдирбейт. Бул адамдар табияты боюнча тышкы көрүнүшү, ээлеген абалы, сүйлөгөнү, жүрүм-туруму жана баалуулуктары боюнча бири биринен айырмаланат жана дүйнөдө өз өзгөчөлүктөрүн сактоо менен жашоого укуктуу дегенди билдирет. Бул ошондой эле бир адамдын көз карашы башкаларга таңууланууга да мүмкүн эмес экенин билдирет.

4-бөлүк. Чыр-чатактардын профилактикалоо жана чыр-чатактуу кырдаалдарды тынч жол менен чечүү

Окуучулар менен чыр-чатактардын алдын алуу жана чечүү боюнча иштин системасын жөнгө салуу үчүн адегенде окуучулар чыр-чатак деп эмнени түшүнөөрүн, мектепте чыр-чатактын кандай түрлөрү көп учураарын, окуучулардын пикири боюнча алардын себептери эмне экенин, окуучуларда аларды чечүү боюнча тажрыйбасы кандай экенин түшүнүү зарыл. Муну аныктоо үчүн сурамжылоо жүргүзүп, андан кийин маалыматты жалпылоо керек жана окуучуларды көбүрөөк тынчсыздандырган маселелерге көңүл буруу керек. Окуучулардын жооптору чын жүрөктөн чыгышы үчүн сурамжылоо анкетасы анонимдүү (купуя) болууга тийиш.

Анкетанын үлгүсүн мисал келтирели (№ 3-тиркеме).

Мындай изилдөөлөрдүн натыйжалары класста, мектеп жамаатынын ар кандай топтору: ата-энелер чогулуштарында, мугалимдердин педагогикалык кеңешмелеринде, класстык сааттарда, мектептин администрациясы менен мектепте кеңири талкууга алынуусу мүмкүн. Мындай талкуулар демейде жамааттын мүчөлөрүн мектепте кең пейилдүү –толеранттуу чөйрөнү түзүүгө кедерги болгон көйгөйлөрдү чечүүгө тартуу үчүн керек. Бирок талкуулар мааниси жок дебаттарга айланып, аны менен жаңы чыр-чатактарга алып келбеси үчүн мектеп жамаатынын бардык мүчөлөрүнүн арасында чыр-чатактардын алдын алуу боюнча ири агартуу жана профилактикалык ишти жүргүзүү зарыл. Мындай ишти мугалимдер да, тийиштүү даярдыгы бар жогорку класстардын окуучуларынын командалары да жүргүзө алат.

Чыр-чатак туурасында эмнени билүү керек?

Администрацияга позитивдүү чөйрөнү чыңдоого жардам берүүнү каалаган мугалимдер жана жогорку класстардын окуучулары биринчи кезекте чыр-чатактардын табияты, пайда болуу себептери кандай, чыр-чатакты көрүнүш катары: учурдагы түрлөрүн, алардын келип чыгуу себептерин, структурасын, өнүгүүсүн түшүндүрүүнү билүүсү керек. Буга отура калып, чыр-чатак туурасында окуп коюу жетишсиздик кылат. Бул үчүн администрациядан, мугалимдерден,

окуучулардан турган команда түзүү талап кылынат жана ал мектеп жамаатынын мүчөлөрүнүн ортосундагы тынч өз ара аракеттенүү процессин жөнгө салуу боюнча жоопкерчиликти алууга тийиш. Ошондон кийин гана жалпы көрүнүштү калыптандыруу, мектеп жамаатын окуп үйрөтүүнүн мүмкүн болгон варианттарын иштеп чыгуу үчүн окулганды командада талкууга алуу керек.

Бул бөлүктө мына ушундай команда үчүн интерактивдүү сабактарды өтүү сунушталып, анын натыйжасында катышуучулар чыр-чатак туурасында толук түшүнүк алышат жана андан ары мектепте пайда болгон чыр-чатактуу жагдайларды калыс талдоого жөндөмдүү болушат. Мындай сабактарды директордун тарбиялык иштер боюнча орун басары же модерация жана фасилитация (жагымдуу шарт жаратуучу) техникасын билген мугалим уюштура алат.

1-тема. «Чыр-чатактагы жүрүм-турумдун стратегиясы»

Сабактын максаты: катышуучулар чыр-чатактын катышуучулары тарабынан тандалган стратегияны туура аныктоого, аны тандоонун себебин түшүнүүгө жана конкреттүү кырдаалга карата оптималдуу чечим сунуштоого жөндөмдүү. Сабакты «Ресурстар үчүн күрөш» көнүгүүсүнөн баштоо сунушталат.

«Ресурс үчүн күрөш» көнүгүүсү.

Максаты:

- Катышуучулар себеби «ресурс үчүн күрөш» болгон чыр-чатактуу кырдаалды «башынан өткөрөт».
- Катышуучулар чыр-чатактагы жүрүм-турумдун мүмкүн болгон варианттарын жана аны чечүүнүн стратегиясын аныкташат.

Убактысы: 30 мүнөт.

Керектүү материалдар: А4 форматындагы алдын ала даярдалган кагаздын барактары.

Сабакты өтүүнүн методикасы. Сабакты алып баруучу катышуучуларды жуптарга бөлөт жана аларга чакан оюнга катышууну сунуштайт. Оюндун эрежесин болсо анын жүрүшүндө түшүндүрөт. Катышуучулар алып баруучуга кошумча суроолорду бербей, бул эрежеге баш ийүүгө тийиш, анткени оюндун убактысы чектелген.

Жуптар бири бирине бет маңдай турушат. Баракты төрт учунан бекем кармап турушат. Аны «Тарткыла! Баракты батыраак бөлүп салгыла! Силерде болгону бир

нече гана секунда бар! Катуураак тарткыла!» деген команда боюнча төрт жакка айрып салуу керек. Алып баруучунун милдети катышуучуларга талкуу кылдырбай туруп, аларды кагаздын барагын эң эле айтып болбос кылып айрып салууга «аргасыз» кылышы керек.

Эреже катары, мындай «экстремалдуу кырдаалдын» натыйжасы болуп күтүлбөгөн жерден айрылган барактар болот жана катышуучулардын колунда кагаздын ар кандай өлчөмдөгү тыгындылары калат. Барактын бүтүн бети да калышы ыктымал, анткени аны кимдир бирөө курөштү улантпай коё бериши мүмкүн же барак колунан түшүп кетиши мүмкүн. Жуптар кээ бирде баары бир кыска убакыт ичинде кагазды тең айрууга бат-баттан келише калышат.

Аталган көнүгүүнүн көп бөлүгүн аны талкуулоо (рефлексия) ээлейт жана алып баруучу ар бир жупка «ресурс үчүн күрөш» кандай жүргөнүн жана натыйжасы кандай болгонун айтып берүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Рефлексия (талкуу) үчүн суроолор:

1. Силерде мындай натыйжа кантип келип чыкканын айтып бергиле.
2. Силер оюнда кандай стратегияны тандап алдыңар?
3. Тандалган стратегия өзүн актадыбы?
4. Эмне үчүн көптөр күрөш (атаандашуу) стратегиясын тандап алышты?
5. Башка кайсы стратегияны тандап алууга мүмкүн эле жана аны кандайча атаса болмок?
6. Кайсы стратегия эң оптималдуу болмок; б.а. башкача кылса болмок беле?

Ар бир катышуучуга өз оюн айтканга мүмкүнчүлүк берүү маанилүү: бул жерде күрөштүн эмоционалдуу учуру жана аны менен байланышкан абал маанилүү. Анткени катышуучулардын баары алып баруучунун командасы астында болушту жана атаандаштык кырдаалына туш келишип, көптөрдө ыңгайсыздык, болгон нерсеге канааттанбоо пайда болот. Алып баруучу алынган тажрыйбадан сабак алууга мүмкүнчүлүк берүү менен ар бир жуптун тажрыйбасына кенен токтолушу керек.

Андан кийин мугалим чакан кабарды айтат:

Чыр-чатакта жүрүм-турумдун белгилүү бир стратегиясы болот. Ылайыктуу стратегияны тандап алуу пайда болгон жаңжалды минималдуу зыян менен чечүүгө жардам берет. Чыр-чатакта ар бир тарап жүрүм-турумдун беш стратегиясынан бирөөсүн тандап алса болот. Булар: атаандаштык, качуу (кетип калуу), ыңгайлашуу (макул болуу), компромисс же кызматташтык (кооперация). Жүрүм-турум стратегиясын тандап алуу тандап алуучу жактын өз

кызыкчылыгын коргоого жана оппонент менен болгон жакшы мамилелерди сактап калууга канчалык даяр экенине жараша болот.

Бул практикада кандай көрүнөөрүн түшүнүү үчүн мугалим катышуучуларды 5 топко бөлүнүүнү сунуштайт (типтүү стратегиялардын саны боюнча), андан кийин ар бир топко мектеп турмушунан алынган 5 тарых менен таанышууну жана чыр-чатактуу кырдаалдын катышуучулары тандап алган стратегияны аныктоону сунуштайт.

Мектеп турмушунан алынган окуялар.

1. «Мадина жана Аида» тарыхы (Ыңгайлашуу)

Аида жана Мадина – курбулар. Бир күнү Мадина чачын башкача жасатып келиптир. Мадинага бул жаккан жок жана аны класстын көзүнчө шылдыңдап койду. Мадина ыйлап жиберди эле, кыздар аны тынчтандырып, Аиданы уяткарышты. Аида кечирим сурады, бирок, эгерде ал чачын мурдагыдай кылып өзгөртпөсө, Мадина менен достошпой турганын айтты. Мадина ага макул болду. Кыздар кайрадан достошуп кетишти.

2. «Алишер жана Артём» тарыхы (Кооперация)

Тарых мугалими «XIX кылымдагы салттуу коомдор: колониализмдин жаңы этабы» деген темага кроссворд даярдап келүүгө тапшырма берди. Мектептин китепканасында тарых боюнча бир гана энциклопедия болчу жана аны окуучу залда отуруп гана пайдаланууга мүмкүн эле. Алишерде да, Артемдо да бош убактылары жок эле, алардын бири да күтө алмак эмес. Ошондо алар тапшырманы чогуу аткарууну чечишти. Энциклопедияны чогуу окуп, маалыматтарды талкуулашты жана ылайыктуу мисалдарды тандап алышып, эки кроссвордду даярдашты.

3. История «Чинара» (Компромисске баруу)

Адабият сабагына Чинара ырды жаттап келген жок, анткени кечинде үй иштери менен кечке алектенген эле: кичинекей инисин карап, апасына уйду саганга жана сүттү тартканга жардам берген. Сабакта ырды айтып берүү кезеги Чинарага жеткенде ал ыйлап жиберди, анткени эки алам деп коркту. Мугалим кызга мындай чечимди сунуш кылды: эгерде эртең ал танапис убагында келип ырды айтып берсе жаман баа койбой турганын билдирди. Кийинки күнү мугалим кыздын күндөлүгүнө беш деген бааны коюп берди.

4. «Бектур» тарыхы (Оолактоо)

Бектур футбол ойногонду жактырчу эмес, анын классташтары болсо мектептеги эң күчтүү футбол командасы эле. Ошенткен менен Бектур жанаша окуган класстын балдары менен жакын эле, алар менен бет-баттан шахмат ойноп турчу. Ушундан улам Бектур менен классташтарынын ортосунда бат-баттан жаңжал чыгып турчу. Бектур завучка аны башка класска өткөрүүнү суранып кайрылды. Бектурду башка класска которуу чечими кабыл алынды. Эми Бектур мурдакы классташтарынан оолактап турат, тигилер болсо ага көңүл бурушпайт.

5. «Жылдыз жана Рыспек» тарыхы (Атаандаштык).

Жылдыз менен Рыспек класстагы мыкты окуучулардан болуп саналышат. Экөө тең дайыма биринчи экенин далилдеп турушат. Алардын атаандаштыгын достору дайыма «колдоп» турушат. Бири Жылдыз жакшы, көптү билет десе, башкалары Рыспекти кыйын деп макташат. Мына ушундан улам Жылдыз менен Рыспек бат-баттан урушуп, ар кандай маселе боюнча өзүлөрүнүкүн туура деп турушат. Акыркы коңгуроо кагылаар күн жакындап калган эле. Жылдыз классташтарынын баарына шоколад сатып берип, он биринчи класстагылардын акыркы коңгуроосун кагуу укугун мыкты окуучу катары ага берүү үчүн добуш бергиле деп көндүрүп койду. Сынактан Жылдыз утуп чыкты.

Рефлексия үчүн суроолор:

1. Чыр-чатактын катышуучулары кандай стратегияларды тандашкан?
2. Кайсы стратегиялар чыр-чатактуу кырдаалды чечкенге жардам кылган?
3. Кайсы стратегиялар чатактын негизинде жаткан карама-каршылыктарды ЧЕЧКЕН ЖОК?
4. Чыр-чатакты чечүүдө катышуучуларга кандай сунуштарды айтаар элеңиз?

Бул көнүгүү катышуучуларга чатактагы стратегияларды «көрүп» жана аныктоого жардам берет. Катышуучулар бардык эле тандалып алынган стратегиялар чыр-чатактын өзөгүндө жаткан карама-каршылыктарды чечеалбасы туурасындагы бүтүмгө келүүгө тийиш (1, 4, 5 тарых), бирок сыртынан караганда бардык чыр-чатактар жөнгө салынган. Эгерде убакыт болсо, бардык катышуучулар өз варианттарын сунуштаса болот, бирок бул учурда аларга тарыхтарды жетишпеген маалыматтар менен толуктоого туура келет. Эгерде мугалим бир эле каражатты: «К. Томас жана Р. Килмандын личносттун чыр-чатактагы өз ара аракеттенүүдөгү жүрүм-турум стратегиясынын кош чаралуу моделин» колдонуу менен ушул эле кырдаалдарды карап чыгууну сунуштаганы жакшы.

«К. Томастын жана Р. Килмандын кош чаралуу модели».

Максаты: катышуучулар личносттун чыр-чатактагы жүрүм-турум стратегиясын чатактын предметинин мазмунунан, личносттор аралык мамилелердин баалуулуктарынан жана личносттун жекече-психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн назарынан түшүндүрүшөт.

Убактысы: 20 – 30 мүнөт.

Материалдар: К. Томастын жана Р. Килмандын кош чаралуу модели тартылган чоң өлчөмдөгү 4 барак.

Өтүү методикасы:

1. Алып баруучу чакан маалымат берет: конфликтологияда К. Томас жана Р. Килман тарабынан 1972-жылы иштелип чыккан личносттун чыр-чатактагы жүрүм-турум стратегиясынын кош чаралуу модели кеңири таралган. Моделдин өзөгүндө чатактын катышуучуларынын өз кызыкчылыктарына жана каршылаш тараптын кызыкчылыктарына багыт алышы жатат. Бул моделдин негизинде чыр-чатактарды анализдөөдө өздүк кызыкчылыктарга жана атаандаштын кызыкчылыгына багытталгандыгы үч жагдайдан тураарын эстен чыгарбоо маанилүү:

- 1) чыр-чатактын предметинин мазмуну;
- 2) личносттор аралык мамилелердин баалуулуктары;
- 3) личносттун жекече-психологиялык өзгөчөлүктөрү.

К. Томастын жана Р. Килмандын кош чаралуу модели

2. Алып баруучу ар бир топко (номерге ылайык) мектеп турмушунан алынган өз тарыхын анализдеп чыгууну жана чыр-чатактын ар бир тарабы тандап алган позицияны К. Томастын жана Р. Килмандын кош чаралуу моделин пайдалануу менен баалоону сунуштайт.

3. Жалпы топто алып баруучу өз ишин презентациялоону сунуштайт. Ар бир презентациядан кийин алып баруучу мини-дискуссия уюштурат.

Талкуулоо үчүн суроолор:

1. К. Томас жана Р. Килман чыр-чатактуу кырдаалды анализдөөдө эмнени эске алууну сунушташат?

2. Аталган модель чырдашкан тараптардын тандаган позициясын түшүнүүгө кандайча жардам берет?

Сабактын аягында мугалим адистердин чатакташуу учурундагы жүрүм-турумдун бул же тигил стили (стратегиясы) менен таанышууну сунуштайт. Аталган материалды өз алдынча изилдеп, кийинки сабакта талкууласа болот.

Кайсы стиль оптималдуу?

Конкуренция (атаандаштык):

- иш мыйзамга, этикага, нормаларга же эрежелерге тийиштүү болгондо;
- сиздин мелдешериңизди башкалар күтүп жатканда;
- экинчи тарап абдан чечкиндүү жана ставка абдан бийик болгондо.

Бул стратегияны тандап алгандар өз максаттарын жана кызыкчылыктарын чатактын башка катышуучуларынын кызыкчылыктарынан өйдө коет, кээде достугун, узак мөөнөттүү мамилелерин да тобокелге салышат. Бул стилдин символу АРСТАН боло алат. Катуу күркүрөгөн арстан өзүнүкүн бербейт. Мисалы, анын үй-бүлөсүнө тамак керек болгондо, ал тамак табылмайынча күркүрөй берет. Арстандын жүрүм-турумун тандаган адамдар өз кызыкчылыгына жетүү үчүн, эгерде керектүү мамилелер чатактын аякташына көз каранды болсо, башка жопту да пайдаланышы мүмкүн.

Оолактоо (кетүү):

- чыр-чатактын предмети сиз үчүн мааниси болбогондо;
- ал жакка узак мөөнөттүү мамилелер аралашпаганда;
- сиз күчтөр тең келбеген чыр-чатакта алсыз тарапта болгондо.

Мындай стратегияны тандап алган адам чатакка катышпайт. Ал: «Мени тынч коюп, өзүңөр чечишип алгыла», - деп коет. Бул стилдин символу ТАШБАКА болушу мүмкүн, анткени ал дайыма башы менен буттарын калканынын астына катып алып, ар кандай байланыштан качып турат. Адамдар тынчтанып, кырдаалды баалоо жана кийинки кадамдарын ойлоп иш тутуш үчүн көп учурда «оюндан» убактылуу чыгып кетишет.

Кооперация (кызматташтык):

- көйгөй татаал болуп, чыгармачылык чечимди талап кылганда;
- мамилелер узак мөөнөттүү болгондо;
- чечимди реализациялоо абдан зарыл болгон учурда.

Кооперациялык стиль адамдарды көйгөйдүн үстүнөн чогуу иштегенге аргасыз кылат жана мында ар бир адам утушка ээ болот. Мындай стратегияны демейде ДЕЛЬФИН тандап алат, ал үйүрүн уюштуруп, анын бардык мүчөлөрү менен мамиле кылат, алар тамакты чогуу табышат. Дельфиндердин бири ооруп же жарадар калган болсо, аны чогуу суу бетине көтөрүп, дем алганга жардам беришет. Бул стилди тандаган адамдар өз убактысын жана күчүн максатка жетүүгө жумшоого жана ошол эле убакта көйгөйлүү кырдаалга чогуу тушуккан адамдар менен тыгыз байланышын сактап калышат.

Компромисске баруу:

- ресурстар чектелүү болгондо;
- бөлүштүрүлүүчү ресурстун көлөмүн чоңойтуунун ыкмалары болбогондо;
- убакыт аз болгондо.

Адамдар кызыкчылыгынын бир бөлүгүн канааттандыргысы келгенде компромиссти тандашат, бирок баары эле мындай кыла бербейт. Алар: «Келгиле, өз ара пайдалуу мамилеге келели» же «жоктон көрө жогору», - дешет. Компромисстин символу ЗЕБРА болушу мүмкүн. Ал ак же кара болуу үчүн күрөштүн мааниси жок жаныбардай таасир калтырат, анткени ал дайыма өзү ак-кара. Зебранын стилин тандап алган адам муну дайыма эле жасай бербейт. Кырдаалга карата зебра дельфинге да, арстанга да айланып кете бериши мүмкүн.

Ыңгайлашуу (макул болуу):

- талаштын предметинин сиз үчүн мааниси болбогондо;
- мамилелерди сактоо абдан маанилүү болгондо;
- күч тең келбеген кырдаалда сиз алсыз тарап болгондо;
- сиз кимдир бирөөнүн ишенимине киргиңиз келгенде жана алардын кызыкчылыктарына кам көргөндө.

Бул стилди тандап алган адам өз кызыкчылыктарын акыркы орунга коет жана башкалар эмнени кааласа ошону кылууга мүмкүнчүлүк берет. Көп учурда адамдар достукту сактап калуу абдан маанилүү деп эсептешет. ХАМЕЛЕОН – бул ыңгайлашуунун символу болуп саналат, анткени ал чөйрөгө карата түсүн өзгөртүп турат. Ал өз чөйрөсүнө биротоло «кирип кетет». Эгерде кимдир бирөө ыңгайлашууга шыктуу болсо, анда кызыкчылыктар менен максаттар чынында эле маанилүү болгон учурда башка стилди да тандап алса болот.

2 - тема. «Чыр-чатактарды чечүүнүн түрлөрү»

Сабактын максаты: катышуучулар чыр-чатактардын ар кандай түрлөрүнүн күчтүү жана начар жактарын атай алышат; катышуучулар чыр-чатактуу кырдаалды тынч жол менен чечүүнүн ар кандай ыкмаларын сунуштоого жөндөмдүү.

Мугалим чыр-чатактарды чечүүнүн түрлөрү менен таанышууну, алардын күчтүү жана алсыз жактарын аныктоону сунуш кылат. Ал ар бир түрдүн эки жактуу (оң жана терс) экенин түшүндүрөт. Мисалы, «убакыт» деп аталган фактор туурасында унутууга болбойт. Иш жуптар – жалпы топ форматында уюштурулат. Жуптарда иштегендер тексте сунушталган таблицаны толтурушат. Жалпы топтогу талкууну бир жуптан 1 идея эрежеси менен жүргүзсө болот.

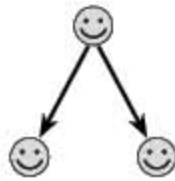
Чыр-чатактарды чечүүнүн түрлөрү

Окуп чыккыла. Төмөнкү текст боюнча таблицаны толтургула.

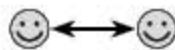
№	Түрлөрү	Күчтүү жактары	Начар жактары
1	Кысым		
2	Арбитраж		
3	Ортомчу аркылуу сүйлөшүү		
4	Кеңеш берүү		

Кысым (конфронтация)

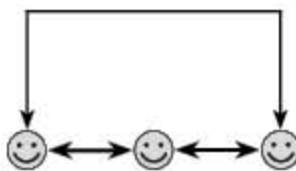
Кысымды чыр-чатактын бир тарабы экинчи тарапты дискриминациялоосу же жок кылуусу катары аныктаса болот. Кысым башка тарапты физикалык мааниде жок кылууну гана көздөбөстөн, ага тосколодук жаратуу маанисинде да аныктоого болот. Кысым (ачык же купуя) чыр-чатакты чечүүнүн социалдык жактан айыпталган модели болуп саналса да ал кеңири тараган болуп эсептелет. Кысым «кызыкчылыктар боюнча сүйлөшүүлөрдүн» карама-каршысы болуп эсептелет.

Арбитраж

Жалпысынан алганда арбитраж чыр-чатакты мурда аныкталган нормалар боюнча чечүүнү көздөйт. Мындай учурда конкреттүү учурду жалпы нормалардын же эрежелердин назарынан (бир нече эрежелер жана бир нече нормалар) квалификациялоо, баалоо жүрөт жана чечим чыгарылат. Эреже катары, чыр-чатактуу кырдаалга катышуучу тараптар чырды чечүүгө көп деле тиешеси жок. Чечим арбитр тарабынан кабыл алынат жана окуянын же окуялардын чынжырын изилдөө менен алды алынат. Чыр-чатактын катышуучулары окуянын картинасын өзүлөрүнө тууралап бурмалоо менен процессти изилдөөнү өз пайдасына оодарышы ыктымал, бирок соттук териштирүүлөрдүн эрежеси боюнча алар окуянын чындыгын аныктоого чынчыл кол кабыш кылууга милдеттүү.

Сүйлөшүүлөр

Сүйлөшүүлөр чатакташуучу тараптардын кызыкчылыктарын катышуучулар өзүлөрүнүн пикир келишпөөчүлүктөрүн ачык талкуулоо аркылуу «түз» макулдашууну көздөгөн чыр-чатактарды жана пикир келишпөөчүлүктөрдү уюштуруунун модели болуп эсептелет. Сүйлөшүүлөр чыр-чатакты чечүүнүн кыйла универсалдуу модели болуп саналат.

Ортомчулардын (медиатор) жардамы менен сүйлөшүүлөр

Ортомчунун жардамы менен сүйлөшүүлөр чыр-чатактагы өз ара аракеттердин өзгөчө модели болуп эсептелет жана анда сүйлөшүү процессинин натыйжалуулугу үчүн жооп бере турган, натыйжалуу коммуникацияны уюштуруп жана сүйлөшүүчүлөрдүн ортосундагы позитивдүү мамилелерди түзүүчү атайын адам бөлүнөт.

Кеңеш берүү

Бул модель жалпы маанисинен алганда, тараптардын биринин чыр-чатактуу максималдуу жакшы чечилиши боюнча кеңешчиге кайрылуусу болуп саналат. Сөздүн так маанисинде айтканда, муну чечүүнүн модели деп атаганга болбойт, анткени ал чыр-чатакты кыйыр түрдө чечүүгө гана багытталган. Кеңешчи «чыр-чатакка үңүлүп кирбейт», тараптардын талкуусуна катышпайт. Ошого карабай, бул моделди кароонун мааниси бар, анткени чатакташкан тараптар кыйын болгон көп учурда чыр-чатакты натыйжалуу чечүү үчүн кеңешчиге кайрылышат. Кеңешчинин иши чыр-чатактын күчөшүнө алып келиши мүмкүн жана бул анын аякташына дайыма эле оң таасирин бере бербейт. Бир тараптын күчөшүнө жооп катары (кеңешчинин колдоосуна) жооп кылып чыр-чатактагы экинчи тарап коргонууну күчөтө баштайт.

Катышуучулардын чыр-чатактарды чечүүнүн ар кандай түрлөрү жөнүндөгү түшүнүгүн мындайча бышыктоого болот. Мугалим катышуучуларды ар кандай эсептөө ыкмасы менен 5 кичи топторго бөлөт жана ар бир топко картинаны («үнсүз сценаны») көрсөтүүнү сунуштайт, бул картина чыр-чатакты чечүүнүн бир түрүн: кысымды, арбитражды, ортомчусу жок сүйлөшүүнү, ортомчунун жардамы менен сүйлөшүүнү, кеңеш берүүнү чагылдырышы керек. Даярдиктан кийин ар бир топ «үнсүз сценаны» көрсөтөт. Топтун ичинен бирөө кесипкөй гид катары эмне көрсөтүлгөнүн түшүндүрөт.

Бул көнүгүү катышуучуларга эске тутуунун чыр-чатактарды чечүүнүн түрлөрү жөнүндөгү көрүп-кыймылдоо тибин активдештирүүгө мүмкүнчүлүк берет. Андан ары мугалим мектептердин биринде болгон чыр-чатактуу кырдаалды чечүүнү сунуштайт.

Мугалим:

– Сиздер азыр чыр-чатакты чечүүнүн бир түрүн колдонуу менен чыр-чатакты чечүүгө тийишсиздер. Бул үчүн 4 топко бөлүнөбүз. Ар бир топ:

- көйгөйдү чечүүнүн ыкмасын тандап алуусу керек;
- сценканы көрсөтүшү керек.

Ар бир көрсөтүүдөн кийин көргөндү талкуулоо жүрөт.

Жума күнү кечинде жергиликтүү клубда «Кана, кыздар! Кана, жигиттер!» сынак иш-чарасы пландаштырылган жана ага райондун бардык мектептери ата-энелер менен бир ай бою даярданышкан. Күтүлбөгөн жерден бул клубга айыл тургундары менен жолугушууну өткөрүүнү каалаган Конок келүүнү чечкен. Коноктун өкүлдөрү жергиликтүү клубдун директоруна келип, сынак өтө турган орун жайды бошотуп берүүнү талап кылышат. Сынактын башталашына болсо 2 саат калган. Конок болсо жолдо келатат. Сынактын уюштуруучулары – балдар, мугалимдер, ата-энелер клубдун залында чыкканга даярданып жатышат.

Эмне кылуу керек?

Ар топтун чыгуусунан кийин талкууга алына турган суроолор:

1. Чыр-чатакты чечүүнүн кандай ыкмасы тандалып алынган?
2. Чыр-чатакты чечүүгө эмне (же Ким) кол кабыш кылган?
3. Чыр-чатакты чечүүгө эмне (же Ким) тоскоолдук кылган?

Жыйынтыктоочу талкууга суроолор:

1. Бул кырдаалда чыр-чатакка жеткирбегенге болот беле? Кандай варианттарды сунуштоого болот?
2. Бул көнүгүүдөн кандай сабак алса болот?

3-тема «Ортомчусу жок сүйлөшүүлөр»

Максаты: катышуучулар сүйлөшүүлөрдү мептеп практикасындагы чыр-чатакты чечүүнүн бир түрү катары ортомчусу жок өткөрүүгө жөндөмдүү.

Сабакты «Күзгү» көнүгүүсүнөн баштаса болот. Баары жуп-жуп болуп турушат, жуптан бирөө «күзгүнүн ишин аткарат», экинчиси болсо күзгүнүн алдында ар кандай кыймылдарды көрсөтүп, 1 мүнөт «мимика жасайт». Андан кийин жуптагы катышуучулар орун алмашат. Эмоциялар басаңдап, катышуучулар берилген көнүгүүнүн пайдалуулугу туурасындагы пикирлерин айткандан кийин, мугалим чыр-чатакты чечүүнүн жолдору катары сүйлөшүүлөрдүн 2 түрүн сунуштайт (ортомчусу бар жана ортомчусуз), буларды класстын да, мектептин да деңгээлинде пайдаланса болот.

Мугалим 4 кичи топторду түзүп, ар бир топко ортомчу жок сүйлөшүүлөрдүн сценарийи менен таанышууну сунуштайт. Ар топ өз тажрыйбасынан алынган

чыр-чатактуу кырдаалды эстейт же ойлоп табат жана аны сценарийге ылайык көрсөтөт. Инсценировкакалар көрсөтүлүп жаткан учурда калган катышуучулар окуянын реалдуулугун жана актерлордун кыймылынын сценарийге шайкеш келерин кунт коюу менен байкап турууга тийиш. Ар бир инсценировкадан соң талкуу жүргүзүлүп, жалпы чечимдер иштелип чыгат. Бул көнүгүүнүн негизги максаты жеңүүчүнү аныктоо эмес, актерлор натыйжалуу коммуникациялык каражаттар («мен-кайрылуу», конструктивдүү диалог, мамиле кылуунун сөз колдонбогон каражаттары) туурасындагы мурда алган билимин сүйлөшүү учурунда кандай колдонгонун түшүнүү болуп саналат.

Ортомчусу жок сүйлөшүүлөрдүн сценарийи

Зарыл шарттар

1. Чатакташкан катышуучулар аны чечкенге аракет кылганга макул.
2. Катышуучулар негизги эрежелерге баш ийүүгө макул экенин билдиришет.

Булар: А. бири бирин урматтоо;

- бири бирин урматтоо;
- ордунда калуу;
- кунт коюп угуу жана бири биринин сөзүн бөлбөө.

Биринчи этап: даярдоочу.

1. Катышуучулар жолугушуунун орду жана убактысы туурасында макулдашат.
2. Жолугушуу башталганга чейин катышуучулар эки тараптын кызыкчылыктарын эске алуу менен көйгөйдү чечүүнүн мүмкүн болгон варианттарын ойлоп көрүшөт.

Экинчи этап: пикир алмашуу жана көйгөйдү түшүнүү.

1. 1-Катышуучу 2-Катышуучуга эмне болгонун жана бул анда кандай сезим туудурганын айтат.
2. 2 - Катышуучу 1 - Катышуучу айткандын баарын кайра айтып берет.
3. 1 – Катышуучунун айткандарын кайталап айтып берген 2-Катышуучу 1-2 кадамды кайталайт.
4. Катышуучулар уккандарын талкуулашат жана көйгөйдү так айтууга макулдашууга жетишишет.

Үчүнчү этап: чечимди табуу, макул болуу жана тарап кетүү.

1. 1-Катышуучу көйгөйдү чечүү боюнча идеясын айтат. Идеялар кагазга жазылат.
2. 2-Катышуучу өзүнүн идеяларын айтат. Алар кагаздын барагына жазылат.

3. Катышуучулар сүйлөшүп, идеяларды чогуу талкуулашат.

4. Катышуучулар көйгөйдү чечүүнү айтууга макулдашууга жетишишет Чечим Келишимде жазылат.

5. Катышуучулар Келишимди окуп, ага кол коюшат. Ар бир катышуучу Чечимдин көчүрмөсүн алат.

6. Катышуучулар бири бирин сүйлөшүүлөрдүн ийгиликтүү өткөнү менен куттуктайт.

4 -тема. «Ортомчунун жардамы менен сүйлөшүүлөр»

Максаты: катышуучулар ортомчу менен сүйлөшүүнү мектеп практикасындагы чыр-чатактарды чечүүнүн бир түрү катары колдонсо болот.

Мугалим катышуучуларга таанышууну жана сүйлөшүүнүн техникасын ортомчунун жардамы менен жүргүзүүнү сынап көрүүнү сунуштайт. Мында мурдакы сабактагы методиканы: кичи топтордо иштөө, сүйлөшүүнүн сценарийине ылайык кырдаалды көрсөтүүнү пайдалануу сунушталат. Инсценировкаканы видеога жазып алса да болот. Бул жакшы методикалык материал да болуп калат.

Ортомчунун жардамы менен сүйлөшүүлөрдүн сценарийи

Зарыл шарттар

Катышуучулар чыр-чатагы барлар жана аны ортомчунун (медиатор) жардамы менен жөнгө салгысы келгендер.

Биринчи этап – тараптар менен алдын ала сүйлөшүү.

Сүйлөшүүлөрдүн алдынан катышуучулар менен маектешүү. Ар бири менен жекече маектешүү керек.

Сүйлөшүүлөрдүн мазмуну: сүйлөшүүлөр эмне үчүн зарыл (ар бир тараптын версиясы) жана ар тарап андан эмнени күтөт: ниеттерин билүүнү жана башка тарапты канчалык даражада түшүнүүгө даяр экенин аныктоо зарыл. Ортомчу (медиатор) өз милдетин түшүндүрөт. Сүйлөшүүнүн ордун, убактысын, эрежелерин, жол-жобосун, жүрүм-турум этикасын сүйлөшүп алышат.

Экинчи этап – пикир алмашуу жана көйгөйдү түшүнүү.

Катышуучуларды тааныштыруу, ар бир тараптын кырдаалга көз карашы боюнча пикир алышуусун уюштуруу (1-тарап эмне болгонун, өзүн кандай сезип жатканын айтат. 2-тарап 1-тараптын айткандарын кайра айтып берет, андан кийин 2-тарап эмне болгонун айтат, 1-Тарап анын айткандарын кайталайт... Көйгөйдү жалпы тариздөөгө жетишилет).

Үчүнчү этап чечимди табуу жана ага макул болуу.

1-тарап көйгөйдү чечүү үчүн эки идеяны сунуштайт. Медиатор идеяларды доскага же таза кагазга жазат. 2-тарап эки идея айтат, алар да жазылат. Биринчи тарап өз каалоосун айтат, башка тарап көйгөйдү чечүү сунуштарын айтат. Медиатор эки тараптын тең идеяларын доскага же кагазга жазат жана анын тууралыгын эки тарап менен тактайт. (Эгерде мындай идеялар табылбаган учурда кызыкчылыктарды тариздөө процесси кайталанат: 1–4) Тараптар экөө тең макул боло турган ар бир идеяны талкууга алышат жана келишим түзүү үчүн аларды жазып алышат.

Төртүнчү этап – келишим түзүү.

Кыскача макулдашуу түзүлөт. Тараптар аны окуп чыгып, кол коюшат. Тараптар зарыл болгон учурда макулдашуунун шарттарын ким көзөмөлгө алаарын макулдашып алышат. Инсценировкадан кийин мугалим катышуучуларга «Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнүн этаптары» деген макала менен танышып чыгууну сунуштайт, анда сүйлөшүүлөрдүн ар бир этабында катышуучулардын иш-аракеттери жана жүрүм-турумдары кеңири айтылган.

Мында ар бир топ 4 суроого жооп табууга тийиш:

1. Сүйлөшүүлөрдү даярдоо учурунда адистердин кандай кеңештерин эске алуу керек?
2. Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү учурунда адистердин кандай кеңештерин эске алуу керек?
3. Кандай сүйлөшүүлөрдү ийгиликтүү деп атоого болот?
4. Сүйлөшүүлөрдүн натыйжасында биргелешкен чечимдердин кайсы типтери кабыл алынуусу мүмкүн?

Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнүн этаптары

Ар кандай эле практикалык аракеттердин учурундагыдай сүйлөшүүлөрдө да бир гана туура чечим болушу мүмкүн эмес. Чечимдердин бир нече варианттары болушу ыктымал жана алардын баары кай бир даражада тараптардын ар кандай кызыкчылыктарына төп келиши мүмкүн, ошондуктан туура делинип эсептелиши мүмкүн. Андыктан сүйлөшүүлөргө даярданып жатып, сунушталган бир гана чечим менен чектелүүгө болбойт. Тескерисинче, көйгөйдү чечүүнүн бир нече варианттарын ойлоноу дурус.

Сүйлөшүүлөрдүн процессинде демейде 3 этапты бөлүп карашат:

- сүйлөшүүлөргө даярдык көрүү;
- сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү;
- сүйлөшүүлөрдүн натыйжасын анализдөө.

Сүйлөшүүлөргө даярдык көрүү.

Бул этапта өз ара байланышкан эки чоң багыттар каралган. Алар:

- уюштуруу маселелери;
- сүйлөшүүлөрдүн мазмуундук бөлүгүн даярдоо.

Уюштуруу маселелерине төмөнкүлөр кирет:

- катышуучулардын топторун түзүү;
- жолугушуунун ордун жана убактысын аныктоо;
- ар бир жыйналыштын күн тартибин аныктоо;
- кызыкдар тараптар менен аларга тиешелүү болгон маселелерди макулдашуу (мисалы, «мугалим – окуучу» чыр-чатагында окуучунун класс менен, мугалимдин класс менен болгон мамилесин аныктоо).

Уюштуруу маселелери абдан маанилүү экенине карабай, аларды чечпей туруп сүйлөшүүлөр болбой калышы мүмкүн, даярдоо стадиясында негизги көңүл мазмуун тарапка бурулууга тийиш

Сүйлөшүүлөргө даярдык көрүүнүн мазмуундук жагы өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- сүйлөшүүнүн катышуучуларынын көйгөйлөрүн жана кызыкчылыктарын анализдөө;
- сүйлөшүүлөргө жалпы мамилени жана андагы өздүк позицияны калыптандыруу;
- чечимдердин мүмкүн болгон варианттарын аныктоо;
- сунуштарды жана алардын жүйөлөрүн даярдоо
- керектүү документтерди жана материалдарды түзүү.

Өзгөчөлүктөр:

- Тараптар сүйлөшүүгө даярдык көрө баштаардан мурда анын өзөгүн түзчү көйгөй анализденет. Анын маңызы эмнеде? Аны чечүүнүн чыгымды жана күч аракетти аз талап кылган башка жолдору барбы? Мындай жолдор мүмкүн болгон бир тараптуу иш-аракеттердин алкагында да, башка өнөктөш менен сүйлөшүүлөрдүн негизинде да байкалышы мүмкүн.

- Кээде катышуучулар сүйлөшүүгө даярдык көрүүнү баштап жатып, адегенде эле позицияны тактоого киришет. Мындай мамиле эреже катары, өзүн актабайт. Чечимдин мүмкүн болгон башка варианттарын аныктоо позициясы сүйлөшүүлөргө даярдык көрүүнүн бардык этабынын акыркы жемиши болуп саналат. Адегенде бул сүйлөшүүлөргө жалпы мамилени – алардын концепциясын иштеп чыгуу керек. Башкача айтканда, катышуучулар: эмне үчүн мындай сүй-

лөшүүлөргө киришүү керек деген суроого жооп бериши керек. Жыйынтыгында эмнеге жетишсе болот?

- Сүйлөшүүлөргө даярдык көрүүнүн эң маанилүү элементи болуп, чечимдердин мүмкүн болгон варианттарын аныктоо эсептелет. Сүйлөшүүлөрдө дайыма көйгөйдү чечүүнүн бир нече варианттары каралат. Алардын кайсынысы кызыкчылыктарга көбүрөөк даражада жооп берет? Ал кабыл алууга кыйла туура келиши үчүн аны корректировкалоо (оңдоп же өзгөртүүгө) мүмкүнбү? Ал өзүнө кандай терс учурларды камтыйт? Бул суроолорго сүйлөшүүлөргө даярдык көрүүнүн жүрүшүндө эле жооп табууга аракет кылуу керек.

- Позицияны даярдоо менен алектенүү учурунда катышуучулар чечимдин бул же тигил вариантына жооп бере турган, ошондой эле аларды жүйөлөштүрүүгө жооп берген сунуштарды мүмкүн болушунча ойлонуп коюулары керек. Сунуштар позициянын негизги элементтери болуп эсептелет. Так айтылбаса же сунуштун конструктивдүү формасына ээ болбосо, эң мыкты идея да эч нерсеге жарабай калышы мүмкүн. Ошондуктан сунуштарды так айтуу жөндөмүн курчутууга жана аларды иштеп чыгууга абдан көңүл буруу керек.

Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү.

Сүйлөшүүлөрдүн негизги 4 стадиясы туурасында жалпысынан айтса болот:

1) Сүйлөшүүлөр үчүн мамилелердин жагымдуу климатын түзүү;

2) Катышуучулардын кызыкчылыктарын, көз карашын, концепцияларын жана позицияларын өз ара такташуу;

3) Аларды талкуулоо (өздүк көз караштын, сунуштардын, алардын негиздемесинин пайдасына аргументтерди келтирүү);

4) Позицияларды макулдашуу жана келишимдерди иштеп чыгуу.

Сүйлөшүүлөрдү баштаардан мурда өнөктөш менен байланыш түзүүгө көңүл буруу керек. Бул этапта төмөнкү суроолорго өзүнө өзү ичинен жооп берүү керек:

- менин маңдайымда кандай киши турат?
- ал кандай абалда?
- аны биз сүйлөшө турган темага кантип ыкка келтирүү керек?

Ошондой эле өзүн да бул адамга карата ыкка келтирүү зарыл;

- тышкы көрүнүшүнө карата өзүнүн ар кандай ишениминен жана ниетинен четтөө зарыл;

- ичинде өнөктөшкө карата жагымдуу маанайда болууга умтулуу;
- сүйлөшүүлөр убагында кең пейилдүүлүктү жана сабырдуулукту көрсөтүү.

Сүйлөшүүлөр үчүн жетишилген жагымдуу микроклиматты сүйлөшүү аяктаганга чейин кармоого умтулуу керек.

Тараптар макулдашууну иштеп чыгууга киришерден мурда, алар бири биринин көз караштарын аныктап алып, аны талкуулоосу керек. Көйгөйдү сүйлөшүүлөрдө эле чече салганга шашылуунун кереги жок. Сүйлөшүүлөр канчалык жакшы даярдалбасын, баары бир иш жүзүндө кандайдыр бир маселелер аягына чейин түшүнүксүз бойдон кала берет. Өнөктөштөрдүн көйгөйдү чечүүгө карата мүмкүн болгон мамилелерине пикири кандай? Эмне үчүн ал так ушундай чечим болорун болжолдоп турат? Бул жерде кандай көйгөйлөр реализациянууга тийиш? Сүйлөшүүлөрдүн башында мына ушул жана башка маселелерди чечип алуу керек.

Талкуулоо этабы (аргументтештирүү) эреже катары, өздүк позицияны толугу менен максималдуу түрдө ишке ашырууга багытталган.

Аргументтештирүүнү ошондой эле тарап эмнеге жана эмне үчүн бара албасын көрсөтүү максатында да пайдаланууга болот. Мындай учурда талкуулоо этабы позицияларды тактап алуунун логикалык уландысы болуп саналат. Тараптар дискуссиянын жүрүшүндө аргументтерди (жүйөлөрдү) келтирүү, өнөктөштөр тарабынан айтылган сунуштардын дарегине баа берүү менен алардын пикиринде аяккы документке эмнени киргизүүгө болбой турганын, эмне менен принципалдуу түрдө макул эмес экенин жана тескерисинче, кийинки талкуунун предмети эмне болушу мүмкүн экенин көрсөтүшөт.

Жалпысынан алганда, эгерде тараптар көйгөйдү сүйлөшүүлөрдүн жолу менен чечүүгө умтулса, аргументтештирүүнүн этабынын негизги натыйжасы келишимдин мүмкүнчүлүктөрүнүн алкагын аныктоо болушу керек. Аны менен кошо сүйлөшүүлөр үчүнчү этапка – позицияларды макулдашуу этабына өтөт. Талкуулана турган көз караштарга жараша муну кандайдыр бир компромисстик концепция катары (көйгөйдү чечүүнүн варианты) да жана сүйлөшүүлөрдүн жүрүшүндө көтөрүлгөн жана болжолдонгон аяккы документке кире турган маселелердин кадыресе катары деп түшүнсө болот.

Сүйлөшүүлөрдүн натыйжасын анализдөө.

Сүйлөшүүлөр аяктаган соң анын катышуучулары төмөнкү суроолорду талкууга алуусу максатка ылайыктуу:

- Эмне жана кандай иш-аракеттер сүйлөшүүлөрдүн ийгиликтүү болушуна өбөлгө түздү?
- Кандай кыйынчылыктар келип чыкты жана алар кандайча жеңилди?
- Сүйлөшүүлөрдү даярдоо учурунда эмнелер эске алынбай калган жана эмне үчүн?

- Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү учурунда кандай күтүлбөгөн учурлар пайда болду?
- Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүдө алардын кандай принциптерин башка сүйлөшүүлөрдө колдонууга мүмкүн жана зарыл?

Ийгиликтүү сүйлөшүүлөрдүн критерийлери.

Сүйлөшүүлөрдүн ийгилиги деп эмнени эсептөө керек? Макулдашууну ийгилик деп атоого болбойт, макулдашуу жок болгондо деле бул баары кыйрады дегендикке жатпайт. Эгерде сүйлөшүүлөрдүн негизги милдети маалыматтык-коммуникациялык гана мүнөздө болсо, анда мындай сүйлөшүүлөр биргелешкен документти иштеп чыгууну карай албайт. Мындан тышкары, биргелешкен документке сүйлөшүүлөрдүн катышуучуларынын мамилеси да ар кандай болушу мүмкүн: мисалы, бир тарап муну толугу менен өз кызыкчылыктарына жооп берет деп эсептесе, экинчи тарап буга кыйла салкын мамиле кылышы мүмкүн. Жалпысынан айтканда, сүйлөшүүлөргө жана анын натыйжасына берилген субъективдүү баа ийгиликтүү сүйлөшүүлөрдүн эң маанилүү индикаторлорунун бири болуп эсептелет.

Төмөнкү учурларда сүйлөшүүлөр ийгиликтүү жана оңунан чыккан болуп эсептелет:

- эки тарап тең анын жыйынтыгын жогору бааласа
- эки тарап тең алган милдеттенмесин аткарса;
- көйгөйдү чечүүнүн даражасы жогору болгондо. Ийгиликтүү сүйлөшүүлөр эң биринчиден, анын өзөгүндө жаткан көйгөйдү чечүүгө багытталган. Көп учурда кызыкдарлыгы жок, чоочун адамга деле ийгиликтүү чечим кандайча табылганын аныктоо бир топко кыйынга тураары башка маселе.

Биргелешкен чечимдердин типтери

Сүйлөшүүлөрдүн катышуучуларынын биргелешкен чечимдеринин 3 тибин бөлүп кароого болот:

- 1) Компромисстүү же «ортолук» чечим;
- 2) Принципиалдуу жаңы чечимди табуу жана ошону менен бирге негизги мурдакы карама-каршылыктардын темасын «алып салуу»;
- 3) Асимметриялык чечим.

Компромисстик чечим. Жалпы жана ар кандай кызыкдарлыктардын болушу тараптар бири бирине макул болуп, компромисске жетишүү мүмкүнчүлүгүн карайт. Бул сүйлөшүүлөрдө көйгөйдү чечүүнүн биринчи тиби. Бул маселе макулдуктардын теңдигин аныктаган жетишерлик түрдө калыс, жалпы кабыл алын-

ган кандайдыр бир критерий болгон учурда кыйла оңой чечилет жана чечим мисалы, сандык мааниде көрсөтүлүшү ыктымал. Мына ошондо кандайдыр бир «ортолук» чечим – компромисс пайда болот. Кеп мында кызыкчылыктарды тең канааттандыруу туурасында болуп жатат жана бул жааттан алганда, «ортолук» деген түшүнүк колдонулат (бирок бул эч бир учурда сүйлөшүүлөрдүн катышуучулары ээлеген позициянын көз карашынан алгандагы «ортолук» эмес). Албетте, бул сөзсүз арифметикалык ортолук болушу керек эмес.

Жаңы чечим. Чечимдин бул тиби сүйлөшүүлөрдүн катышуучулары карама-каршылыктарды аларды «алып сала» турган принципалдуу жаңы чечимди табуу жолу менен чечкендигинде жатат. Бул учурда тараптардан эч кандай макулдукка баруу талап кылынбайт. Чечим бир тарап же эки тараптын тең өзүлөрүнүн концепцияга болгон мамилесин, демек, сүйлөшүүлөрдөгү конкреттүү позициясын кыйла карап чыгуусунун натыйжасында (мындай карап чыгуунун себептери ар кандай болушу мүмкүн) же маселен, аталган көйгөйдүн алкагынан чыгып кетүүнүн жана аны кыйла кенен контекстке киргизүүнүн натыйжасында жаңы чечимди табуу жолу менен же эгерде буга чейин тараптар бири биринин кызыкчылыктарын туура эмес кабыл алып келгенде, кызыкчылыктардын чыныгы анализине кайрылуу жолу табылышы мүмкүн.

Кандай болгон учурда да сүйлөшүүнүн катышуучуларынан эски позициялары жаңы кызыкчылыктардын, көйгөйдү жаңыча түшүнүүнүн, жаңы баалуулуктардын адекваттуулугу жагынан жетишсиз чагылдыра баштайт. Мисалы, мектептердин бириндеги классташ спортчулардын ортосундагы чыр-чатак дене тарбия мугалим тарабынан мындайча чечилген: класстар ортосунда спорттук мелдеш жарыяланып, ал чыр-чатактын катышуучуларын өзүлөрүнүн ич ара мамилелерин кайрадан карап чыгууга жана мелдеште жеңишке жетишүү үчүн күч-аракеттерин бириктирүүгө аргасыз кылган.

Ассиметриялык чечим. Бул кырдаалда тараптардын биринин эпке келүүсү башка тараптыкынан кыйла ашып кеткен. Азыраак эпке келген тарап буга атайын барган, анткени башкача болсо, анын пикиринде, ого бетер көп жоготууларга учурамак. Ассиметриянын даражасы башка тараптын кызыкчылыгын толугу менен четке каккан учурларга чейин ар кандай болушу мүмкүн. Мисалы, мушташтын натыйжасында класстагы терезе сынганда тараптардын бири келтирилген зыянды толугу менен ордуна коюу туурасында чечимге келген.

Сабактын аягында мурдараа көрсөтүлгөн сценкаларды (көрүнүштөрдү) баалоого болот. Видео көрүүнү уюштуруп, видео көрүүнүн жүрүшүндө ортомчунун ишинин күчтүү жана начар жактарын талкууга алууну жүргүзсө болот. Мугалим

талкуулоо процессин алып барышы керек, жайдары маанайдагы тонду кармоо менен бул биринчи сабак экенин жана мындай сабактар бир эки жолу гана эмес, такай өткөрүлүп туруучу практикага киргизилерин эскертет.

Тиркемелер

№ 1 тиркеме

Окуучулар үчүн сурамжылоо - анкетасы

«Окутуу чөйрөсүндөгү психологиялык коопсуздук»

1. Сенин оюңча мектеп сенин мүмкүнчүлүктөрүңдүн өнүгүүсүнө жардам берип жатабы?

Ооба	Мүмкүн, ооба	Айта албайм	Кыязы, жок	Жок
------	--------------	-------------	------------	-----

2. Сен өзүңдүн мектепте болушуңду 0 дөн 9 га чейинки шкала боюнча кандайча баалар элең: «0» цифрасы сага мектепте болуу жакпаганын билдирет; «9» – абдан жагаарын билдирет (керектүү чарчыга белги кой).

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

3. Эгерде сен башка районго көчүп кетчү болсоң, өзүңдүн мектебиңе бара берер белең?

Жок	Билбейм	Ооба
-----	---------	------

4. Мектепте жүргөндө маанайың көбүнчө кандай болот?

Демейде жаман	Көп учурда жаман	Таасир этпейт	Көбүнчө жакшы	Демейде жакшы
---------------	------------------	---------------	---------------	---------------

5. Мектепте окууну кызыктуу деп эсептейсиңби?

Ооба	Мүмкүн, ооба	Айта албайм	Кыязы, жок	Жок
------	--------------	-------------	------------	-----

6. Мугалимдер менен болгон мамилеңе канчалык канааттанарыңды баала.

Эң жогору	Жогору	Орто	Анчалык эмес	Таптакыр начар
-----------	--------	------	--------------	----------------

7. Башка окуучулар менен болгон мамилеңе канчалык канааттанарыңды баала.

Эң жогору	Жогору	Орто	Анчалык эмес	Таптакыр начар
-----------	--------	------	--------------	----------------

8. Өзүңдүн көз карашыңды айтуу мүмкүнчүлүгүнө канчалык канааттанарыңды баала.

Эң жогору	Жогору	Орто	Анчалык эмес	Таптакыр начар
-----------	--------	------	--------------	----------------

9. Мектепте өзүңдү канчалык корголгонмун деп сезесиң?

Психологиялык жактан корголгондуктун көрсөткүчтөрү	Толук корголгон эмесмин	Корголгон эмесмин	Айта албайм	Коргоодомун	Толук коргоодомун
	0	1	2	3	4
1. Классташтарымдын жаман мамилесинен					
2. Мугалимдердин жаман мамилесинен					
3. Ачык кемсинтүүдөн же башка окуучулардын шылдыңдаганынан					
4. Ачык кемсинтүүдөн же мугалимдердин шылдыңдаганынан					
5. Коркутуудан жана башка окуучулар сен каалабаган бирдемени жасоого мажбурлаганынан					

Психологиялык жактан корголгондуктун көрсөткүчтөрү	Толук корголгон эмесмин	Корголгон эмесмин	Айта албайм	Коргоодо-мун	Толук коргоодо-мун
	0	1	2	3	4
6. Коркутуудан жана башка мугалимдер сен каалабаган бирдемени жасоого мажбурлаганынан					
7. Классташтырыңдын эч кимиси сени менен сүйлөшпөгөнүнөн					
8. Мугалимдер сага көңүл бурбаганынан					

10. Сен кандайдыр бир себептер менен көпкө чейин мектепке бара албай калдың дейли. Сен мурдакы окуган жериңе кайтып келер белең?

Жок	Билбейм	Ооба
-----	---------	------

Эгерде окуучулардын 30%дан ашууну өзүн корголбогон деп сезсе, мектепте болгондо маанайынын начар экенин белгилесе, тыныгуудан кийин мектепке кайра барууну каалабаса, анда мектеп чөйрөсүн коопсуз жана жагымдуу деп атоого болбойт, ошондуктан аны жакшыртуу боюнча иш-аракеттерди активдештирүү керек. Сурамжылоонун натыйжалары окуучулардын мектепке карата позитивдүү мамилесин көрсөткөндө деле, жагымдуу-толеранттуу билим берүү чөйрөсүн чыңдоо боюнча иштерди колдоого алып туруу зарыл.

№ 2 тиркеме
Педагогикалык кеңешмелерди өткөрүүнүн
болжолдуу планы 20..– 20.. окуу жылы

№ к/н	Мазмуну	Мөөнөтү	Жооптуулар
1	«Билим берүү процессиндеги толеранттуулук, анын максаттары жана милдети» Максаты: окуучуларда толеранттуулукту тарбиялоо маселелери боюнча педагогикалык коллективдин методикалык даярдык деңгээлин жогорулатуу, толеранттуулук боюнча суроолорду мектептин жалпы окуу планына киргизүү	август	ММБ ...
2	«Педагогдун толеранттуулук маданияты» Максаты: педагогикалык процесске педагогдун толеранттуулугун өнүктүрүү аркылуу окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо маселелерин киргизүү жана реализациялоо	ноябрь	ММБ ...
3	«Окутуу жана тарбиялоо процессинде окуучулардын жана педагогдордун толеранттуулугун калыптандыруу» максаты: педагогдордун «бала-чоң киши», «чоң киши – чоң киши» чөйрөсүндө толеранттуу өз ара аракеттенүүгө ниеттенүүсүн жана билим берүү мекемесинде толеранттуу түзүү зарылдыгын калыптандыруу	январь	ММБ ...
4	«Сабактан тышкы иштерде окуучунун толеранттуулугун жана өзүн өнүктүрүүсүн тарбиялоо» Максаты: мектептин чыгармачыл билим берүү чөйрөсүндө окуучуларда баалуулуктардын багытын калыптандыруу үчүн зарыл болгон жетишерлик шарттарды түзүү жана технологияларды аныктоо	март	ММБ ...

№ к/н	Мазмуну	Мөөнөтү	Жооптуулар
5	Кичи педкеңешме	май	ОТИ Дир. ор. бас.
6	Педкеңешме	июнь	ОТИ Дир. ор. бас.

№ 3 Тиркеме

Анкета

«Мектептеги чыр-чатактар»

- Сизде мектепте чыр-чатактар болду беле?
 - Бат-баттан
 - кээде
 - эч качан
- Мектепте кандай чыр-чатактар көп болот?
 - мугалим менен окуучунун ортосундагы чыр-чатактар
 - мугалим менен мектептин администрациясынын ортосундагы чыр-чатактар
 - окуучулардын ортосундагы чыр-чатактар
 - мугалимдер менен окуучулардын тобунун (класс) ортосундагы чыр-чатактар
 - мугалим менен окуучулардын ата-энелеринин ортосундагы чыр-чатактар
- Сиздин оюңузча мектептеги чыр-чатактар көп учурда эмнеден келип чыгат
 - мугалим тараптан акаарат кылуудан;
 - Окуучунун бейбаштыгынан;
 - билимди баалоодогу калыссыздыктан;
 - сабакта, танаписте тартип бузуудан;
 - сабакты кызыксыз өтүүдөн;
 - үй тапшырмасын аткарбагандыктан же начар аткаргандыктан;
 - окуучулардын ортосундагы касташуудан;
 - башка: _____
- Чыр-чатактуу кырдаалды чечүү үчүн сиз демейде кимге кайрыласыз?
 - Өз алдынча чечим кабыл алам
 - Директорго

- Мектептеги психологго
- Окуучулардын ата-энелерине
- Кесиптеш мугалимдерге
- Окуучуларга
- Башка: _____

- Чыр-чатакты чечүүнүн кайсы ыкмалары сизге ылайыктуудай көрүнөт?
 - Эмне кылуу керектиги туурасында мугалим чечим кабыл алышы керек
 - Чатакташкан тараптардын кызыкчылыктарын эске алуу менен биргелешкен чечимди издөө керек
 - Ортомчуга кайрылуу керек (ким экенин көрсөтүү керек) _____)
 - Директор чатакты кантип чечүү боюнча чечим кабыл алышы керек
 - Башка: _____
- Чыр-чатактуу кырдаалдарды чечүүдө сизге эмне жетишпейт?
 - чыр-чатактарды профилактикалоо жана чечүүнүн ыкмалары жөнүндөгү билим
 - чыр-чатактуу кырдаалды чечүүдөгү тажрыйба
 - администрация тараптан колдоо
 - ата-энем тарабынан колдоо
 - окуучулар тарабынан колдоо
 - мектептин психологу тарабынан колдоо
 - башка: _____
- Сиз мектептеги чыр-чатактуу кырдаалды алдын алуунун кандай ийгиликтүү практикаларын келтире аласыз?

- Сиз мектептеги чыр-чатактуу кырдаалдын чечилбеген кандай мисалдарын келтире аласыз? (Сүрөттөп бериңиз)

Түшүнүктүүлүктүн аппараты

Апартеид – бир этникалык топтун экинчи кандайдыр бир топтун үстүнөн аны системалык түрдө эзүү менен белгилүү бир аймактан сүрүп чыгаруу максатында үстөмдүк кылышы.

Ассимиляция – эки этностун өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында анын бири башкасы тарабынан сиңирилип алынып, этникалык таандуулугун жоготкон этникалык процесстин тиби. Табыгый да, зомбулук жолу менен да жүрүшү мүмкүн.

Турмуш-тиричиликтеги улутчулдук – ар кандай улуттагы чогуу жашаган адамдардын бул же тигил улуттук жүрүм-турумдун нормаларын, салттарды, үрп-адаттарды ж.б. максатка ылайыктуулугун өз ара түшүнүшпөөчүлүгүнүн негизинде келип чыккан бири бирине карата чыдамсыздыгы.

Геноцид – калктын айрым бир бөлүгүн расалык, улуттук же диний мотивдер боюнча кырып жоготуу.

Дискриминация – расалык принциптерге, терисинин түсүнө, улутуна, саясий жана диний ишенимине негизделген, максаты кайсы бир этникалык топтун өкүлдөрүнүн адам катары укуктарын жана эркиндиктерин чектөө.

Интеграция – расалык жана этникалык топторду чектелбеген жана тең ассоциацияга, коомго же уюмга киргизүү.

Ксенофобия – чет элдик адамдарга же ар кандай чоочун нерсеге – тилге, жашоо образына, ой жүгүртүү стилине кастык менен мамиле кылуу.

Маданий релятивизм – маданияттардын бардык типтеринин тең укуктуулугун ырастоо, баалуулуктардын белгиленген системасынан баш тартуу.

Улут – адамдар жамаатынын жалпы тилдин, территориянын, экономикалык жашоонун, маданияттын жана мүнөздүн, улуттук аң-сезимдин базасында келип чыгуучу тарыхый жактан калыптанган этностун тиби.

БУУ – Бириккен Улуттар Уюму 1975-жылдын 25-апрелинде Сан-Францискодо түзүлгөн. БУУнун башкы максаты – бүткүл дүйнөдөгү тынчтыкты сактоо, чыр-чатактарды эскертүү жана жөнгө салуу. Учурда 192 мамлекет анын мүчөсү

болуп саналат. БУУнун негизги органдары: Башкы Ассамблея (БА), Коопсуздук Кеңеши (КК), Экономикалык жана социалдык кеңеш (ЭКОСОК).

Чыдамдуулук (толеранттуулук) – дүйнөлүк маданияттардын көп түрдүү байлыгын, адамдык маңыздын көрүнүү формаларын жана түрлөрүн урматтоо, кадырлоо жана баалоо. «Чыдамдуулук» – бул айырмачылыктагы гармония. Ал билимдин, ачык-айрымдуулуктун, өз ара мамиленин, ой эркиндигинин, абийирдин жана ишенимдин эсебинен түзүлөт. «Чыдамдуулук» адам үчүн өзүнүн көз карашын башка адамдарга таңуулабай туруп, өзү менен өзү болуусу, бирок бул багынуу же баш ийип берүү дегенди билдирбейт. «Чыдамдуулук» – бул баарынан мурда бардык адамдардын жалпы укуктарын жана эркиндигин толук таануу. Толеранттуулуктун практикасы социалдык адилетсиздикке чыдоону же кимдир бирөөнү соттук тартипте айыптоодон баш тартууну билдирбейт. «Чыдамдуулук» бардык эле учурларда оң түшүнүк боло бербейт. Бул сөздүн кыйла салттуу мааниси урматтоону же кадырлоону камтыбайт.

Толеранттуулук биздин дүйнөнүн маданияттарынын көп кырдуу байлыгын, өзүн өзү көрсөтүү формаларын жана адамдык өзгөчөлүгүн урматтоо, кабыл алуу жана туура түшүнүү дегенди билдирет. Ага билим, ачык-айрымдуулук, мамиле кылуу жана ойдун, абийирдин жана ишенимдин эркиндиги өбөлгө болот. Толеранттуулук дүйнө жетишкендиктерин жаратат жана согуш маданиятынан тынчтык маданиятына жетелейт...Толеранттуулук – бул баарынан мурда адамдын универсалдуу укуктарын жана негизги эркиндиктерин таануунун негизинде калыптануучу активдүү мамиле. Толеранттуулук эч бир жагдайларда бул негизги баалуулуктарга кол салууну актоо катары кызмат өтөбөйт, толеранттуулукту айрым адамдар, топтор жана мамлекеттер көрсөтүшү керек. Толеранттуулук – бул адам укуктарын, плюрализмди (анын ичинде маданий плюрализмди да), демократияны жана укук тартибин бекемдөөгө кол кабыш кылууга милдеттенме (ЮНЕСКОнун Башкы конференциясынын 1995-жылдын 16-ноябрындагы резолюциясы менен бекитилген толеранттуулук принциптеринин Декларациясынан).

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Аджиева Е. М. Этопедагогические и этнопсихологические условия воспитания толерантности / Е. М. Аджиева // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М., 2003. – С. 85–92.
2. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н. А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М., 2003. – С. 74–85.
3. Багдасарова Н., Глушкова М., Шульгина Л. – Управление многообразием и межэтнические отношения: Методическое пособие для учителя. – Бишкек, 2010.
4. Багдасарова Н., Шульгина Л. – Единство в многообразии: педагогические подходы и технологии для педагогов системы высшего образования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2016.
5. Базовая оценка состояния доступа к воде, санитарии и гигиене в школах и больницах северных областей Кыргызстана / Коротенко В., Домашов И., Горборукова Г., Кириленко А., Аблезова М. / Отв. ред. Коротенко В. – Бишкек: Печатный дом «Алтын Тамга», 2011.
6. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники: Ежегодник 1984–1985. – М., 1986. – С. 36–38.
7. Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. – Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова. – М.: Вербум – М., 2003. – 168 с.
8. Брудный А. А., Коротенко В. А. Психология свободы // Академический вестник. – № 1 (13). – Бишкек, 2011. – С. 58–73.
9. Бытовая экология / Домашов И. А., Кириленко А., Коротенко В. А., Постнова Е. А. / Под общ. ред. В. А. Коротенко. – Б., 2004. – 300 с.
10. В мастерской предмета «Экология»: Пособие для учителей / Коротенко В. А., Домашов И. А., Постнова Е. А., Субанова М. С., Шукуров Э. Дж. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2003.
11. Возрастные особенности формирования толерантности. Труды по социологии образования. – Т. VIII. – Вып. XIV / Под ред. В. С. Собкина. – М.: Центр социологии образования РАО, 2003. – 208 с.
12. Вульф Б. З. Воспитание толерантности, сущность и средства // Внешкольник. – 2002, № 6.
13. Вульф Б. З. Социальный педагог в системе общественного воспитания // Педагогика, 1992, № 5/6. – С. 45–49.
14. Гендер, окружающая среда и изменение климата / Коротенко В. А., Кириленко А. В., Пригода Н. П. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2013.

15. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования / Б. С. Гершунский // ПЕДАГОГИКА. – 2002. – № 7. – С. 3–12.
16. Глобальная водная солидарность: Улучшение доступа к воде и санитарии посредством децентрализованного сотрудничества в Кыргызской Республике / Коротенко В. А., Кириленко А. В., Чойтбаева А., Козбан И., Вендланд К., Габидзон С. – Бишкек, 2014.
17. Грива О. А. Пути воспитания толерантной личности в поликультурном обществе / О. А. Грива // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М., 2003. – С. 244–251.
18. Губогло М. Н. Толерантность сознания молодежи: состояние и особенности / М. Н. Губогло // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М., 2003. – С. 106–133.
19. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // Век толерантности: научно-публицистический вестник. – М.: МГУ, 2001.
20. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование. – М.: Народное образование, 1999. – 208 с.
21. Живые индикаторы водоемов Кыргызстана. Наглядное руководство для определения качества воды / Коротенко В. А., Домашов И. А. и др. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2007.
22. Изменение климата и здоровье. Пособие для медицинских работников / Коротенко В. А., Домашов И. А., Буюкьянов А. И., Шаршенова А. А., Кривых А. В., Касымова Р. О. / Под общ. ред. Коротенко В. А., Шаршеновой А. А. – Бишкек, 2013.
23. Изменение климата: примеры адаптационных практик на уровне сообществ / Коротенко В., Домашов И., Кошоев М., Кустарева Л., Молдошев К. / Под общ. ред. Кошоева М., Коротенко В. – Бишкек, 2012.
24. История мировых цивилизаций в контексте устойчивого развития: Учебно-методический комплекс / Курумбаева Г. Д., Коротенко В. А., Жыргалбекова Г. К., Марченко Л. Ю., Гречко Е. М., Курбанова Н. У. – Бишкек, 2015.
25. Кириленко А. Экологическая безопасность и энергоэффективность как важнейшие аспекты Программы и Плана перехода КР к устойчивому развитию на 2013–2017 годы. – Бишкек, 2013.
26. Кириленко А., Домашов И. Права граждан на благоприятную окружающую среду / Ежегодник по правам человека в Кыргызской Республике за 2012 год. – Совет по правам человека. – Бишкек: ST.art Ltd, 2013.
27. Климатическая шкатулка: Пособие для школьников по теме «Изменение климата». – Издание, адаптированное для Кыргызской Республики / Коротенко В., Кириленко А., Насырова А., Бердин В., Грачёва Е., Добролюбова Ю., Замолотчиков Д., Константинов П., Рыжова Н., Смирнова Е. Л. / Ответ. ред. адаптированного издания Коротенко В. – Б.: ПРООН, 2017.
28. Коротенко В. А., Кочорбаева З. И. Экологическое образование // Акции экологических организаций Кыргызстана: Пособие для неправительственных экологических организаций. – Б., 1999.

29. Коротенко В. А. Риски построения системы экологического образования в Кыргызстане // Экологическое образование в странах Центральной Азии. – Алматы, 2002. – С. 131–136.
30. Коротенко В. А. Учет рисков при построении системы экологического образования в Кыргызстане // Экологическое образование для устойчивого развития Кыргызстана. – Б., 2001. – С. 89–92.
31. Коротенко В. А., Кириленко А. В., Домашов И. А. Методическое руководство. Участие общественности в принятии экологически значимых решений. – Бишкек, 2011. – 73 с.
32. Коротенко В. А., Кочорбаева З. И. Экологическое образование // Акции экологических организаций Кыргызстана: Пособие для неправительственных экологических организаций. – Б., 1999. – С. 90–102.
33. Коротенко В. А. Смена поколений как символ экологической надежды // Молодежь. Демократия. Безопасность: Материалы Первого Конгресса молодежи Центральной Азии. – Б., 2002. – С. 32–37.
34. Коротенко В. А., Домашов И. А., Постнова Е. А., Кириленко А. В. Основные причины деградации лесов и обезлесения в Кыргызстане. – Б., 2001. – 44 с.
35. Коротенко В. А. Молодежь Кыргызстана в деле защиты окружающей среды: механизмы реализации экологических программ // Современность: философские и правовые проблемы / НАН КР, Институт философии и права. – Б., 1999. – С. 330–334.
36. Коротенко В. А. Экологические акции // Акции экологических организаций Кыргызстана: Пособие для неправительственных экологических организаций. – Б., 1999. – С. 103–114.
37. Коротенко В., Фукалов И. Сакральность игр у тюркских народов раннего Средневековья // Вестник культуры и спорта. – № 2 (17), 2017. – С. 118–123.
38. Коротенко В. А., Шукуров Э. Дж., Кириленко А. В., Вашнева Н. С., Домашов А. И. Экологическая безопасность в контексте устойчивого развития Кыргызстана / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2015.
39. Коротенко В. А. К вопросу об экологических основаниях и компонентах концепции устойчивого развития Кыргызстана // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история. – Б., 2016.
40. Коротенко В. А. Семиотическая парадигма языка в гносеологическом аспекте // Гуманитарный трактат. – № 9, 2017. – С. 99–102.
41. Коротенко В., Тен Л., Кириленко А., Кочорбаева З., Темиров А., Токтогулова Н. Как разработать стратегию устойчивого развития на региональном и местном уровнях. – Бишкек, 2014.
42. Коротенко В. А. Что такое Устойчивое Развитие? // Устойчивое развитие и биоразнообразие. Информационный вестник SPARE. – № 4., 2013.
43. Коротенко В. А., Марченко Л. Ю. Образование для устойчивого развития в модернизации системы образования КР // Вестник Института философии и политико-правовых исследований НАН КР. – № 1. – Б., 2013.
44. Коротенко В. А. Отношение к природе через призму образа жизни, форм собственности и производства // Современность: философские и правовые проблемы / НАН КР, Институт философии и права. – Б., 1997. – С. 197–202.

45. Коротенко В. А., Неронова Т. И., Вашнева Н. С., Кириленко А. В., Яковлев М. В., Курохтин А. В. Асбест в Кыргызстане: практика применения, проблемы и рекомендации: Обзорное исследование. – Бишкек, 2011. – 72 с.
46. Коротенко В. А. Отношение к природе через призму образа жизни, форм собственности и производства // Современность: философские и правовые проблемы / НАН КР, Институт философии и права. – Б., 1997. – С. 197–202.
47. Коротенко В. А. Экологический кризис в социокультурном измерении // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история. – № 3–4 (62). – Б., 2017. – С. 44–51.
48. Коротенко В. А., Марченко Л. Ю. Образование для устойчивого развития в модернизации системы образования КР // Вестник Института философии и политико-правовых исследований Национальной академии наук Кыргызской Республики, 2013. – № 1.
49. Курумбаева Г. Д., Коротенко В. А., Жыргалбекова Г. К., Марченко Л. Ю., Гречко Е. М., Курбанова Н. У. История мировых цивилизаций в контексте устойчивого развития: Учебно-методический комплекс. – Бишкек, 2015.
50. Лебедева Н. М. Социально-психологические и индивидуально-личностные факторы этнической толерантности – интолерантности в межкультурном диалоге / Н. М. Лебедева // Межкультурный диалог: лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия / Под ред. М. Ю. Мартыновой, В. А. Тишкова, Н. М. Лебедевой. – М., 2003. – С. 204–255.
51. Озеленение территории местными и эндемичными видами растений / Коротенко В. А., Домашов И. А., Кривых А. В. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2013.
52. Палаткина Г. В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях / Г. В. Палаткина // Педагогика, 2002. – № 5.
53. Перспективы «зелёной» экономики в Кыргызской Республике. Рио + 20. – Бишкек, 2012.
54. Питьевая вода и методы ее очистки. Издание второе, дополненное / Коротенко В. А., Кириленко А. В., Курохтин А. В. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2015.
55. Пищевая безопасность. Издание второе, дополненное / Коротенко В. А., Кириленко А. В. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2015.
56. Проблемы толерантности в подростковой субкультуре. – Труды по социологии образования. – Том VIII. – Выпуск XIII / Под ред. В. С. Собкина. – М: Центр социологии образования РАО, 2003. – 391 с.
57. Программа и План действий по переходу Кыргызской Республики к устойчивому развитию на 2013–2017 годы.
58. Руководство по безопасности образовательной среды в школах Кыргызстана / Коротенко В. А., Кириленко А. В., Уметов У. Т., Насырова А. Р., Яковлев М. В., Исламбекова Б. И., Курохтин А. В. / Отв. ред. В. А. Коротенко. – Б., 2019. – 150 с.
59. Руководство по безопасным закупкам и финансированию безопасной образовательной среды для образовательных организаций Кыргызской Республики / Кириленко А. В., Коротенко В. А., Исламбекова Б. И., Орозалиева Г. М., Баймурзаев М. А. / Отв. ред. А. В. Кириленко. – Б., 2019. – 288 с.

60. Руководство по участию общественности в принятии экологически значимых решений. Издание 2-е, дополненное / Коротенко В. А., Кириленко А. В., Домашов И. А. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2013.

61. Смирнова Е. О. Межличностные отношения как сфера зарождения и проявления толерантности // Возрастные особенности формирования толерантности. – Труды по социологии образования. – Т. VIII. – Вып. XIV / Под ред. В. С. Собкина. – М.: Центр социологии образования РАО, 2003. – С. 11–13.

62. Смирнова Е. О. Психолого-педагогические условия становления толерантности // Возрастные особенности формирования толерантности. – Труды по социологии образования. – Т. VIII. – Вып. XIV / Под ред. В. С. Собкина. – М.: Центр социологии образования РАО, 2003. – С. 76–78.

63. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект-Пресс, 2003. – 368 с.

64. Тишков В. А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах (доклад на Международной научной конференции ЮНЕСКО «Толерантность и согласие») / В. А. Тишков // Очерки теории и политики этничности в России. – М.: Русский мир, 1997. – 532 с.

65. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 368 с.

66. Толерантность как условие защиты прав ребенка в деятельности детских общественных объединений в школе: Метод. пособие в помощь организаторам детского движения / Отв. ред. В. А. Фокин. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 2002. – 235 с.

67. Тренинговое пособие по безопасности образовательной среды / Суходубова Н. А., Исланбекова Б. И., Уметов У. Т., Новикова С. В., Турусбекова А. Э. / Отв. ред. Н. А. Суходубова. – Б., 2019. – 160 с.

68. Управление в системе образования Кыргызской Республики. Аналитический обзор. / Коротенко В., Марченко Л., Третьякова Т., Петерсоне Б. – Бишкек, 2016.

69. Уроки безопасности: учебно-методическое пособие / Насырова А. Р., Суходубова Н. А., Коротенко В. А., Новикова С. В., Марченко Л. Ю., Турусбекова А. Э., Савочкина В. В., Варкентина Н. А., Мамытканова Г. Н., Уметов У. Т., Исланбекова Б. И. / Отв. ред. В. А. Коротенко. – Б., 2019. – 310 с.

70. Участие молодежи в принятии значимых решений / Джумабаева М. З., Зыбкин А. В., Кириленко А. В., Коротенко В. А., Тогусаков О. А. – Бишкек, 2016.

71. Участие общественности в принятии экологически значимых решений: Методическое руководство. ЭД БИОМ / Под общ. ред. Кириленко А. В. – Бишкек, 2015.

72. Учимся жить рядом с опасностью / Коротенко В. А., Кириленко А. В., Кошоева М. К., Молдошев К. О., Постнова Е. А. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2008.

73. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность / М. Б. Хомяков // Пределы толерантности в современном обществе: материалы Междунар. науч.-практ. конф., 2003 / Под ред. И. Л. Первой, В. В. Козловского. – СПб., 2003. – С. 37–53.

74. Шварц Г. Управление конфликтными ситуациями. Диагностика, анализ и разрешение конфликтов. – М., 2007.

75. Школа устойчивого развития: Пособие для учителей / Коротенко В. А., Домашов И. А., Постнова Е. А., Кириленко А. В. / Под общ. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2003.

76. Шукуров Э. Дж. Природные условия устойчивого развития Кыргызстана. – Бишкек, 2008.

77. Шукуров Э. Дж. Сочинения. – Бишкек, 2008.

78. Шукуров Э. Дж. Экологические предпосылки и проблемы в Кыргызстане в связи с перспективами устойчивого развития. – Бишкек, 2009.

79. Экологическая безопасность в контексте устойчивого развития Кыргызстана / Коротенко В. А., Шукуров Э. Дж., Кириленко А. В., Вашнева Н. С., Домашов А. И. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2015.

80. Экологическое образование в Кыргызстане / В. А. Коротенко, Н. Т. Кравцова, Е. В. Мундузбаева, Е. М. Родина. – Б., 1999. – 37 с.

81. Эльконин Б. Д. Психология развития: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. Д. Эльконин. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 144 с.

82. Экологическая безопасность Кыргызстана: точки приложения сил / Коротенко В. А., Шукуров Э. Дж., Кириленко А. В., Вашнева Н. С., Домашов И. А. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2015.

83. Энергия и окружающая среда: Учебное пособие / Лорентзен И., Хойстад Д., Насырова А. Р., Коротенко В. А., Знаменская Н. А., Курохтин А. В. / Отв. ред. Коротенко В. А. – Бишкек, 2014.

84. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Речь, 2001. – 456 с.

85. Rethinking schooling for the 21st century. The state of education for peace, sustainable development and global citizenship in Asia / Compendium on the ca region / Abdullah N.S.M., Korotenko V.A., Kurokhtin A., Esenalieva G., Ahsan M.T., Aktar M., Almonte-Acosta Sh., Aprilya Sh., Cabaces B.R.C., Chekmareva L., Chung P.J., Dalaibuyan B., Damdinsuren B., Doniyorov S., Fahirah H., Goyal S., Gupta L., Gupta M., Hossain I., Huang Zh. et al. – Bishkek, 2017.

